

Ábrahám Barna

Interetnikus kapcsolatok IX.

A szlovákság történelmi törésvonalai: konfesszionizmus és regionalizmus-1.

- I. A szlovákság vallási megoszlásának kezdetei
  1. A reformáció
  2. A katolikus megújulás
  3. Eltérő értékrend, eltérő orientáció

- II. Felekezeti szembenállás a hitviták századaiban
  1. Az erőszakos hitegyesítés
  2. Felekezet és irodalom
  3. Felekezet és nyelv
  4. Felekezet és oktatás

- III. Katolikusok és protestánsok az ész századában
  1. A katolikus hegemonia időszaka
  2. A jozefinizmus egyházpolitikája: egyenjogúsítás és alávetés

- IV. Nyelv, kultúra, nemzet a nemzeti ébredés korában

- V. Felekezeti összefogás, közös nemzetépítés

- VI. Közös államban a csehekkel: új kihívások

- VII. Az önálló szlovák állam: keresztény vagy katolikus?

- VIII. A kommunista diktatúra és a felekezetek

- IX. Konfesszionizmus a rendszerváltás óta

I. A szlovákság vallási megoszlásának kezdetei

1. A reformáció

A reformáció igen gyorsan terjedt a Felföldön, ami elsősorban a német lakosságú vagy dominanciájú városoknak köszönhető. A némethoni egyetemeken tanuló diákok és az itthon működő, de a kinti intézményekkel és személyiségekkel kapcsolatot tartó tanárok, tudósok jelentős része magáévá tette Luther tanait, a wittenbergi tömeges egyetemjárás következtében azok nálunk szinte egyidőben hódítottak. A kettős királyság korának anarchikus viszonyai, majd a déli területek oszmán uralom alá kerülése, a katolikus hierarchia megroppanása (a mohácsi ütközetben elesett két érsek és öt püspök, később a kalocsai és esztergomi érseki valamint több püspöki székhely, plébániák, kolostorok, rendházak százait hagyták el a menekülő papok, szerzetesek) ugyancsak elősegítette a hitújítás sikereit. E zavaros időkben ugyanis a vallásváltoztatás, az áttérés a nemesi családoknál napi politikai vagy gazdasági fegyverré változhatott: szolgálhatta adott egyházi birtok vagy javadalom megszerzését, udvari papjuk templomhoz juttatását stb. Az északi régióban elsőként a Szepességben és a bányavárosokban vált uralkodóvá, ide a német területekről érkezett, ám Cseh- és Morvaország felől hamarosan az északnyugati vármegyékben is hódítani kezdett. (Hunyadi, 137.; Kováč 2001, 63-64.) A városok magisztrátusai (Bártfa, Lőcse, Eperjes, Kassa, Besztercebánya, Selmecebánya stb.) mellett kezdeti fő támogatója Thurzó Elek országbíró (majd királyi helytartó) volt, de sokat tettek győzelme érdekében a Balassák, a Révayak, a Perényiek és a Homonnai-Drugethek is. A köznemesség, a polgárság és a parasztság túlnyomó többsége hamar lutheránus lett. (Hunyadi, 137.) Az 1570-es években a három részre szakadt ország teljes lakosságának már 75-80%-a protestáns (Péter, I. 520.); ami magát a Felföldet illeti: például Nyitra megyében 1613-ban több, mint kétszer annyian vannak, mint a katolikusok, s negyvenhárom katolikus lelkésszel hetvenöt protestáns áll szemben. Turócban a katolikusok legfeljebb tizenöt százalékot tettek ki, Liptóban arányuk a tíz százalékot sem érte el. (Mrva, 28.)

1609-ben immár az evangélikus Thurzó Györgyöt választották nádorrá. A felföldi lutheránus lelkészek szervezeti egységét már az 1546-os lőcsei zsinat kidolgozta, az 1610-es zsolnai zsinat pedig három egyházkerületbe (szuperintendenciába) tömörítette a szlovák ajkú híveket. (Hunyadi, 137.)

A lutheránus irányzat teológiai tisztulása a 17. századra lezárult, mivel az ellenreformáció sikereinek, a protestánsok állandósuló szorongatott helyzetének következtében a további újítások már az erők szétforgácsolását, az egész egyház létét veszélyeztették volna. Ezzel magyarázhatjuk az egyházi vezetőség, személy szerint DANIEL KRMAN / KRMANN DÁNIEL szuperintendens ádáz harcát a század végétől terjedő pietizmus ellen. (Sziklay, 148.) Különösen aggasztotta a német eredetű irányzat esetében a szervezeti keretek, az egyházi főhatóságok lebecsülése (Kрман a pietistákat "az Úr szőlőjét pusztító rókáknak" nevezte). Zárni kellett a sorokat a Morván túli vagy már éppenséggel a Felföldön működő cseh hittestvérekkel, ezt szolgálta a megmerevedett hagyományörzés hitelvekben és nyelvben egyaránt, ezt a fokozatosan szilárduló tétel a csehek és a szlovákok vallási és nyelvi egységéről.

2. A katolikus megújulás

A katolikus klérus és a hívek létszáma ugyan a töredékére csökkent - az 1570-es években az egész mintegy háromszáz plébánia, legfeljebb kétszázezer hívő, ötszáz szerzetes és ugyanennyi világi pap - ám fennmaradt és élvezte az uralkodó támogatását a teljes hierarchia. (Ez hamar reagált, és Oláh Miklós érsek a század közepén megindította az ellenreformációt (szerencsésebb elnevezéssel a *katolikus megújulást*), a német területekkel ellentétben nem erőszakos eszközökkel - a regenerálódás időszakában erre nem is lettek volna eszközei -, hanem igyekezett meggyőzni a papokat, engedélyezte a két szín alatti áldozást, s behívta a jezsuita rendet. 1562-ben Nagyszombatban rendházat és iskolát nyitottak, igaz, a papneveldébe egyelőre csak tíz fiatal jelentkezett. (Péter, I. 509, 520.)

A katolikus megújulás a 17. század elejéig nem ért el jelentős sikereket. Egyrészt megállíthatatlannak látszott az egyház zsugorodása (egy 1606-os jelentés szerint az egész királyságban háromszáz katolikus pap és szerzetes működött, azok többsége is Horvátországban), másrészt a Bocskai-felkelést lezáró bécsi béke (1606) a mánások, a nemesek, a szabad királyi városok (melyeknek fele a Felföldön található) és a végvári katonaság számára biztosította a protestáns vallás gyakorlatát. 1616-ban azonban az esztergomi érseki székbe emelkedett az a Pázmány Péter, aki ekkor már jó évtizede a katolikus hitvitázó irodalom fő alakja, s ugyanekkor katolikus kézbe került a nádori szék. Pázmány teológiai és politikai meggyőzéssel főnemesi családok tucatjait térítette vissza, a korábban száműzetését követelő Homonnaiakat, Zrínyieket, Forgáchokat, Rákócziakat stb. Werbőczy *Hármaskönyvére* hivatkozva egyértelművé tette, hogy a jobbágyoknak követniük kell urukat. (Péter, I. 785-788.) Így a a katolikus egyház lassan - a század közepére már számszerű - túlsúlyba került.

A katolizáció természetesen történelmi alátámasztást is keresett. A jezsuita SZÖLLŐSI BENEDEK/BENEDIKT énekeskönyve szlovák (cseh) változatának (*Cantus catholici*, 1655) előszavában a szlovák művelődésben elsőként utalt a Cirill-Metód-i örökségre, amivel megteremtette a Husz Jánost kiemelő protestáns hagyomány ellensúlyát. Hangsúlyozta, hogy *a pannon nemzet* (az inkább magyarnak tekintett *Hungaria* mellett *Pannonia* a szlovák régiót jelöli) egyenesen a két apostoli férfiútól kapta a hitet - tehát nyilvánvalóan ez az ősi és helyes. A protestánsokat az egyházi énekek kapcsán említi, teszi felelőssé: habár a két apostol idejében a szlovákok énekeikkel is kitűntek a keresztény népek közül, az idők mostohasága és a "nem katolikusok ellenséges torzításai és újdonságai" miatt elromlottak. (Pauliny, 149.)

3. *Eltérő értékrend, eltérő orientáció*

A felekezeti megoszlás kialakulását áttekintve, mintegy lezárásként kíséreljük meg megragadni a katolikus és az evangélikus világlátás, értékrend és identitás eltéréseit. Régi probléma, mely a magyar tudományosságban Megtette ezt már ANTON AUGUSTÍN BANÍK irodalom- és művelődéstörténész egy 1947-es esszéjében (*O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu* 'A szlovák konfesszionalizmus dialektikus lényege'), melyhez hasonló átfogó értékelés azóta sem született. A gondolatmeneten ott a kiélezett történelmi pillanat lenyomata: a lényegében katolikus Szlovák Állam bukása, a katolikusok kezdődő kiszorítása a közéletből, az élesedő politikai küzdelmek, ezen belül a kommunista - tehát materialista, azaz ateista - ideológia egyre harsányabb előretörése stb. Érthető tehát a sarkított, gyakran sematikus látásmód - mellyel azonban nem kötelező egyet értenünk - s Baník elkötelezettsége a két oldal történelmi kiegyezése, lelki egyesülése iránt.

A szerző már előljáróban leszögezi: a cselekvő szembenézés sorskérdés a szlovákok számára. "A szlovák tudomány felelősségteljes feladata, hogy minél érdemlegesebben tisztázzuk a szlovákok közti több mint négyszáz éves felekezeti ellentétet, amely már önmagában is rendkívül fontos, komoly és jelentős probléma, melyet egyfelől kulturális és

nemzeti (a 18. század végétől kezdve), másfelől pedig hatalmi és szociális (a 20. század elejétől) visszahúzó erők is terhelnek.” E feltáró munkának “olyan eredményekhez kell vezetnie, amelyek a szlovákok közötti legaggasztóbb eszmei törést fokozatosan és alkotó módon a szlovák szellemi fejlődés konstruktív mozgalmává fogják átértékelni és átalakítani.” Miért volt végzetes a vallási megosztás? “Amikor több mint százötven évvel ezelőtt (1787) a szlovákok nemzetileg is kezdenek szerveződni, kialakul körükben a felekezeti nacionalizmus is, amely aztán a harminc évvel ezelőtti (1918) nagy történelmi fordulat után végül politikai-hatalmi, felekezeti-nemzeti szakadásba torkollik.”

Baník célja nem az, hogy mintegy késői igazságot szolgáltatva letegye a garast valamelyik oldal mellett, sokkal inkább annak kimondása, hogy “a szlovákok múltjában a felekezeteknek bizonyos funkcionális dialektikája érvényesül”. Miben rejlik a nagy nemzeti munkamegosztás? “Az a kezdeményezőkézség, amelyet a katolikus szlovákok fejtettek ki nemzetük megszervezésében a 18. század végén, tovább hatott a szlovák nép meghatározó, sorsdöntő perceiben a 19. és 20. században is.” Ám “éppen annyira nyilvánvaló a történelemben az az előny is, amely a szlovákok nemzeti létének megtartásában, ápolásában és fejlesztésében az evangélikus hitvallású közösségeket illeti meg.” A katolikusoké a kitűzött eszme, az indítás, az evangélikusoké az eszme kifejtése, a mozgás. A szerző szerint tehát nem szabad föltenni az a kérdést, “melyik vallásnak köszönhet többet a szlovák kultúra”, “maradjanak abba a meddő perlekedések arról, hogy közülük ki adott többet nemzetének”.

A főnti szerepeket pontosítva a szerző megállapítja, hogy “a szlovák szellemi világ építésében a katolikus szlovákok nagyobb nemzeti-közösségi impulzivitást tanúsítanak, az evangélikus szlovákok viszont nagyobb kulturális-individuális lendületet”. Az eltérő szerepvállalás okait Baník három tényezőben látja. Elsőként *az eltérő világnézetet* említi. “Amíg a katolikus-egyházi gondolkodás egészére épp az ésszerűségeen túli, objektivistá és kollektivistá világfelfogás jellemző, az evangélikusok és általában a protestánsok beállítottságát ezzel szemben általánosságban az ésszerűsége, szubjektívizmusra és individualizmusra való határozott hajlam jellemzi.” A társadalomképben mindez úgy érvényesül, hogy „a szlovák katolikusoknál mintha felülkerekedett volna a szlovákok közös, kollektív fejlődése, növekedése és jóléte iránti érdek, míg a másik oldalon a szlovák evangélikusok mintha a szlovákok személyes, egyéni fejlődését, növekedését és javát részesítenék előnyben”. A második megosztó tényező *a belső egyházi szervezet különbözősége*. “Amíg a katolikus vallás itt megtartja következetesen hierarchikus-tekintélyelvű felépítését, a szentmisét, a nemzetközi szertartási nyelvet, a papi nőtlenséget és más belső dolgokat, az evangélikus vallás ezzel szemben inkább a laikus-demokratikus egyszerűséget, Isten igéjének hirdetését, a nemzeti nyelv használatát, a lelkészek családalapítását stb. hangsúlyozza.” Az eddigiek fönntartás nélkül elfogadhatók, a történelmi anyag alapján nem tűnik viszont megalapozottnak a következő két tétel. Baník szerint a katolikusokra jellemző, hogy mindig ki akarják kényszeríteni a nemzet számára a természetes és történelmi jogok összes attribútumát, mivel a nemzeti élet szerkezetét egyházuk fölépítésének analógiájára képzelik. Kérdés, azt értsük-e alatta, hogy a katolikus nemzetfölfogás hierarchikus, antidemokratikus-elitista? Ha voltak is ennek jelei, legalább annyi ellenpéldát fogunk rá találni. Ám vitára inkább az evangélikusok értékelése ingerel: a szerző szerint laikus-demokratikus belső szerkezetüknel fogva “nem tartják elengedhetetlenül szükségesnek, hogy a nemzet hierarchikus kellékeit mindig hangsúlyozzák és következetesen megfogalmazzák”. A megállapítás nem illik sem a Štúr-nemzedékre, sem Vajanskýék turócszentmártoni csoportjára, Baník itt kizárólag a 20. századi tapasztalatokból indulhatott ki.

Úgyszintén csak általános európai szinten igaz a közhely-szerű megállapítás, mely szerint az evangélikusok “emelték fel a népi és nemzeti nyelveket”, azzal, hogy náluk az

igehirdetés lett a vallási tevékenység központi eleme. Egyrészt látni fogjuk a népnyelv kiemelt jelentőségét számos katolikus személyiség életművében, másrészt maga Baník is kimondja, hogy “nem a szlovák nyelv, hanem a Kralicei Biblia (1579-1593) cseh nyelve lett a szlovák evangélikusok szertartási nyelve”.

Aligha vitatható viszont a katolikus papi nőtlenség megítélése: nekik “személyesen és külön-külön, magányosan kellett eljutniuk nemzetükhöz, a nemzeti tudatra ébredt szülők és az öntudatos család támasza nélkül.” ŠTEFAN KRČMÉRY jeles irodalomtörténész idézve, “ha a plébánián lezárta a szemét valamely kiváló férfiú, mintha gyertya lángja hunyt volna ki.” Főként ezzel magyarázható tehát, “miért van a szlovák szellemi törekvésekben a katolikus oldalon több nemzeti-eszmei hév, kezdeményezőkézség és nekilendülés, az evangélikus oldalon pedig nagyobb munkaláz, folyamatosság és kitartás.”

A harmadik megkülönböztető tényező Baník szerint *a két egyház külső közjogi helyzete és általános szervezeti rendszere*. Ezt általában elfogadva igen vitathatónak tartom viszont két fogalom, ideológiai jelenség - az ún. *hungarizmus* és *szlavizmus* (JURAJ BUZALKA szavaival: az “államfordulat utáni katolikus magyarizmus” illetve az “evangélikus „csehszlovákizmus”) - kezelését. Eszerint “a történelmi Magyarországot az eredményes rekatolizáció időszakában, tehát a 17. század közepétől, eléggé határozott hivatalos jelleggel Szűz Mária országaként kezelik, a katolikus vallás hangsúlyozott jelképeivel, és ilyen körülmények között az evangélikus szlovákoknak nem lehetett olyan bensőséges viszonyuk a történelmi magyar államiséghez, mint a katolikus szlovákoknak.” Valójában nem vonható kétségbe az evangélikusok hungarus patriotizmusa, számos példával támaszthatnánk ezt alá. Helytállóbb, de leegyszerűsítő az össz-szláv tudat elemzése: “Máfelől viszont a szlovák katolikusok szláv öntudata, amelynek nem volt támasza külön, szláv közösségi alapon érintkező nemzeti egyházak szervezetében, ennek következtében olyan irányban fejlődött, hogy benne inkább érvényesülhettek a hazai, szlovák eszmei elemek; ezzel szemben az önálló egyházi igazgatás a szlovák evangélikusok számára lehetővé tette, hogy a cseh egyházi körökhöz fűződő szoros személyes kapcsolataik révén, szláv öntudatukban inkább az általános, a szlováksághoz kevésbé kötődő gondolati tartalmat hangsúlyozzák.” Ismét csak azt hangsúlyoznám, hogy az összevetés mint modell elfogadható, ám annak igazságtartalmát esetenként, személyenként kell ellenőriznünk.

Baník persze nem csupán tudományos problémaként elemezte a szlovák konfesszionális lényegét, hanem, végzetes megosztó jellegét fölismerve, kölcsönös megtisztulást és a szembenállás felszámolását sürgette. Három területet nevez meg. “Mivelhogy a legelső, minden mást megelőző rossz a szlovák katolikusok és evangélikusok viszonyában a kérkedő és türelmetlen önhittség, biztos, hogy itt kell megtenni az első kapavágást is a szlovák bűnök gyökereinek kiirtásához. [...] Mindkét szlovák felekezet elsődleges törekvése az legyen, hogy *minél inkább közeledjenek egymáshoz, hogy találkozhassanak keresztény eszményeik közös, örök érdekeiben.*” A második terület a szegénység fölszámolása, az életszínvonal javítása, mellyel “egyúttal a szlovák felekezeti táptalaját is megszüntetjük, amelyből az erőt merít a vallással, illetve a felekezeti hovatartozással való visszaélés mellett az igazságtalan és önző egyéni érvényesüléshez.” Végül a harmadik teendő “egy olyan *szláv és humánus módon tudatos nemzeti nevelés, amely végre felszámolja a szlovákoknál az erőszakos, irányított vagy önkéntes elnemzetietlenítés problémáját. éspedig bármely irányban.*” Baník itt láthatólag az 1918-ig érvényesülő valós és vélt magyarosítás, illetve az évszázadok óta jelen levő, de 1918 után fölerősödött csehszlovákizmus, tudati és nyelvi csehesítés meghaladását sürgeti. “Ezzel nemcsak a szlovák nacionalizmus általános erkölcsi értéke emelkedik, de azoknak a kísérleteknek a zavaró és bomlasztó hatása is megszűnik, amelyek a szlovák szellem múltjának elfogult vagy hamis értelmezéséből kiindulva bőségesen táplálják a

szlovákoknál a felekezeti féltékenységet és a nemzeti érdekek felekezeti hovatartozás szerinti megítéléséből fakadó viszályokat. (Baník, 352-359)

II. Felekezeti szembenállás a hitviták századaiban

1. Az erőszakos hittedjesztés

Ha a két felekezet nem is vívott olyan véres háborúkat, nem küldött vérpadra ezreket, mint az a német vagy francia területeken történt, az erőszak, főként a nagypolitika szintjén szinte végig jelen van a reformáció első két századában. Az országgyűlés már 1525-ben elrendelte (4. tc.) a lutheránusok megégetését (kivégzések és nyilvános könyvégetések már az előző években történtek), viszont ez tömegesen nem vált gyakorlattá, mint ahogy az 1548:11. tc. sem "csupán" az anabaptistákat és a szakramentáriusokat, tehát a radikálisabb irányzatok követőit rendelte kiűzni az országból. A lutheránus közösségek hitvallásaikban - *Confessio Pentapolitana*, 1549 (Lőcse, Eperjes, Kassa, Bártfa és Kiszseben), *Confessio Heptapolitana*, 1559 (Körmöcbánya, Selmezbánya, Besztercebánya, Újbánya, Bakabánya, Béalabánya és Libetbánya), *Confessio Scepusiana*, 1569 (a huszonnégy szepesi város papjainak fraternitása) - még azt bizonygatták, hogy valódi katolikusok. (Chalupecký, 8.).

A Habsburg-kormányzat a maga örökös tartományaiban ugyan erőszakosan felszámolta a protestantizmust (az alpesi német és szlovén területeken még a 16. században, a Cseh Királyságban az 1620-as fehérhegyi győzelem után), a Magyar Királyságban azonban nagyon sokáig nem léphetett föl hasonló módon. A kettős királyság kora, a Szapolyai Jánossal folytatott évtizedes küzdelem kezdetben eleve lehetetlenné tett bármiféle átgondolt akciót, a végül Habsburg uralom alatt maradt területen pedig a török veszély miatt sem kockáztathatta a lakosság lojalitását. A végvári katonaság követelésének engedve számos esetben még kapitányukat is protestánsra cserélte, és eltúrte a környék vallásváltását. (Őze, 154.) Másrészt a keleten megszilárdult és kálvinista államvallású erdélyi fejedelemség nemcsak felekezeti kihívást, hanem Bocskai óta folyamatos, időnként már Bécsset fenyegető katonai veszélyt is jelentett. A sorozatos erdélyi támadásoknak és a Királyi Magyarország hozzájuk társuló rendi fölkeléseinek, a protestáns vallásszabadságot ismételten biztosító békeszerződéseknek köszönhetően a lelkészek elleni föllépésre és erőszakos térítésre legalábbis a 17. század utolsó harmadáig nem került sor.

Atrocitásokra éppen a háborús időszakok alatt került sor - mindkét részről. Korai példa lehetne a libetbányai lutheránus vértanúk esete - Szapolyai megbízottai hitük miatt 1527-ben megégették volna a város egyik papját és iskolamesterét -, ám mindezt semmiféle hiteles forrás nem támasztja alá, habár a szlovák evangélikus egyháztörténet-írás máig mártírjaiként tiszteli őket (a történészek már legendaként kezelik). (Guitman, 178.) Tény viszont, hogy a Bethlen Gábor oldalán harcoló Rákóczi György hajdúi Kassán válogatott kínzások után meggyilkolták Körösi Márk (horvát ajkú) esztergomi kanonokot, Grodecz Menyhért (lengyel) és Pongrácz István (magyar) jezsuitát. A rendkívüli helyzetre, a zaklatott korra utal egyik kései életrajz-írójuk is: "A kassai tett azonban e zord időben is rémesnek, szégyenteljesnek tűnt föl; röstelkedést, mentegetődzést is keltett a protestánsoknál. [...] A legújabb időkig is vallásos vértanúság helyett a katonai vadság elhirtelenkedett jelenetét akarták csak látni e tényben." (Lányi, 7.) E három kassai vértanút az egyház 1905-től boldogként tisztelte, majd 1995-ös szlovákiai látogatásán II. János Pál szentté avatta őket. (Käfer 2005a, 17-20.)

Bécs a Wesselényi-összeesküvés leleplezésekor, tehát ismét rendkívüli helyzetben érezte alkalmasnak a helyzetet egyrészt általában a rendek, másrészt a protestánsok elleni nyílt föllépésre. Erdély a tatár hadak pusztítása óta az Oszmán birodalom gyöngé

bábállama, az 1664-es vasvári béke pedig tartós békét ígért a Portával. Az Udvar elhatározta tehát, hogy “cseh lábra állítja” a viszonyokat, s ha az ottanihoz fogható alávetésre, a főnemesség kicserélésére nem is került sor (Benczédi, 1178-1181.), a következő évtizedek a protestáns felekezetek számára az üldöztetés időszaka, amely ún. gyászévtizedként rögzült történelmi emlékezetükben. A korábban is térítő katolikus nagybirtokosok mellé most fölsorakozott az egyházi hierarchia, két gazdasági csúciszerv, a Magyar és a Szepesi Kamara, a végrehajtásban pedig maga a császári hadsereg. Megindultak az erőszakos templomfoglalások, a protestáns prédikátorok elűzése és katolikus papok beültetése. A Felföldön a protestánsok 1671-ben elvesztették a kassai, az eperjesi, a bártfai, a királyhelmeci, a tornai, a szepesi, a mecenzéfi templomot, majd a következő években a kisebbekre került sor. A hívek persze ellenálltak, ahogy tudtak. A zólyomlipcsei uradalomhoz tartozó Szelc templomát botokkal fölfegyverkezett asszonyok - majd az erősítéséért érkező férfiak - mentették meg. A kormányzat támadása azután csakhamar a két protestáns személyi állományát, “az eretnokség gyökereit” vette célba. 1674-re a Királyi Magyarország egész területéről már 730 prédikátort idéztek a pozsonyi rendkívüli bíróság elé hűtlenség, kuruc szervezkedés vádjával (fele jelent meg), s akik nem tértek át, nem mondtak le hivatásukról vagy nem vándoroltak ki, azokat várfogságra, sáncmunkára vagy gályarabságra ítélték. (Révész, 34–35.; Benczédi, 1193-1196, 1210.)

Az erőszak kül- és belpolitikai megfontolások miatt hamarosan alábbhagyott, majd a Thököly-felkelés, a törökellenes felszabadító háború, végül a Rákóczi-szabadságharc hosszú évekre lehetetlenné tette az erőszakos katolizációt. Egyenjogúságról azonban szó sem volt. Az 1681-es soproni országgyűlés megjelölte azokat a településeket (*artikuláris helyek*), ahol a protestánsok ingyen telken, szigorú szabályozások alapján templomot emelhetek (ilyen az egyetlen szög nélkül épült monumentális késmárki fatemplom), majd az 1687-es országgyűlésen az uralkodó kinyilatkoztatta, hogy az előbbi törvényeket is csak “kegyelemből és kegyességből” hajlandó még fenntartani. Az 1691-es magyarázat pontosította a protestánsok jogait vagy inkább kötelezéseit: nyilvános vallásgyakorlást csak az artikuláris helyeken engedélyezett, a máshonnan ideérkező híveknek előbb az otthoni katolikus papnak meg kellett fizetniük az adott szertartásért járó stólapénzt, amellet, hogy tizedet kellett neki fizetniük; meg kellett ülniük – különösen a kézműveseknek – a katolikus ünnepeket. (Révész, 35–36.)

A lutheránus Thököly az általa ellenőrzött keleti régióban természetesen támogatta a protestánsokat, orvosolta sérelmeiket, visszajuttatta templomaikat, és szigorú jezsuita neveltetése ellenére ugyanígy járt el nevelt fia, II. Rákóczi Ferenc is, aki egyensúlyra és vallásbékére törekedett a két felekezet között. A szlovák evangélikusok őszinte azonosulását s általában hazaszeretetét, hungarus patriotizmusát fejezi ki DANIEL KRMAN / KRMANN DÁNIEL szuperintendens 1707-es zsolnai beszéde, melyet a szepességi - lutheránus - Czelder Orbán ezredes új zászlainak felszentelésekor mondott: “Jézus Krisztus, győzhetetlen bajnok, Izráel fiainak őrizője, úgy cselekedj, hogy ezek a zászlók sok jót hozzanak a nyomorgó Magyarországra (*Krajina Uherská*), amely ország az országok díszje, a kereszténység bástyája (*antemurale Christianitatis*) és földi paradicsom volt egykor. Úr Isten, aki igazságot szolgáltatasz az elnyomottaknak, aki kiszabadítod a foglyokat és felemeled az elesetteket, légy fejedelmünk öméltóságával, a mi kegyelmes urunkkal, Rákóczi Ferencsel, hogy a haza atyjává lehessen, miként a börtönéből kiszabadult József, s hogy felülmúlhassa bölcs terveivel és hazájának szerencsés védelmezésével minden korábbi magyar (*uherský*) védelmezőnek, Báthorynak, Bethlennek, Bocskainak, Thökölynek és a maga őseinek dicsőségét.” (Krman, 17.; magyarul: A szomszéd népekkel, 103.)

Az oszmán hatalom kiszorítását szentesítő karlócai és a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke véget vetett egy százéves korszaknak, melyben a török fenyegetés és az

ismétlődő Habsburg-ellenes hadjáratok, fölkelések általában elérték a protestáns vallás szabad gyakorlását. Ez a kor a magyar és a szlovák ajkú hívek számára az anyanyelvi irodalom gazdagodása mellett egyben a liturgikus nyelv ápolásának és oktatási rendszerük kiépítésének időszaka.

2. Felekezet és irodalom

A korban keletkezett szövegekben teljes mértékben felekezeti szellem uralkodik. Kérdéses, a vallási indíttatásúakat lehet-e egyáltalán szépirodalmi igénnyel keletkezett műveknek tekinteni, vagy inkább a hitelesítés és hitvédelem gyakorlati célú eszközeit lássuk bennük? (Minárik, 184-189.) Nyíltan konfrontálnak természetesen Pázmány művei, s mint még szó lesz róla, a *Kalauz* szlovák fordítása is megszületett, habár kéziratban maradt. A protestánsellenesség alacsonyabb, de nyilván gyakoribb megnyilvánulásai voltak a verses gúnyiratok, paszkvillusok, mint például az *Ach, oplakávam te, krajina Uherská* kezdetű, 17. század végi ének: “A gonoszság, az eretnekek tévelygése tette, hogy gyötör bennünket az idegenek önkénye. A magyar vezérek soha nem ismerték volna az ellenség szörnyű kezét, ha nem lenne a szörnyű eretnokség, ha nem lenne tévelygés a keresztény hitben. Mert örülnek a szörnyű tévelygők, akik romlásba taszítják az országot, gyűlölik az igaz katolikus hitet, és inkább az ellenséges hitet vallják. [...] Távozzatok ördögi szektások, akik gyűlölitek a katolikusokat! Ó ti kálvinisták, áriánus söpredék, hamis próféták, lutheránus urak! De jaj is lesz nektek egyszer, ha majd az ördög szagatja lelketeket, ha nem tértek le az ördögi útról, és nem ismeritek el az igaz krisztusi hitet.” (A kuruc küzdelmek, 406-407.; eredeti cseh nyelven: Antológia, 346-347.)

A protestánsok hitvédő, és természetesen katolikusellenes álláspontját képviseli többek között TOBIÁŠ MASNÍK, JÁN SIMONIDES ÉS JURAJ LÁNI emlékirata. Miután visszautasították az áttérés lehetőségét, a három prédikátort a pozsonyi rendkívüli bíróság gályarabságra ítélte, egy éves raboskodás után elindították őket Nápolyba. Személyes megpróbáltatásaik mellett föl kívánták hívni a külföld figyelmét a magyarhoni ellenreformáció módszereire, a protestánsok üldözésére (Masník: *Vezení i vysvobození kneze Tobiáše Masniciusa*; Simonides: *Incarceratio, liberatio et peregrinatio*; Láni: *Kurze und wahrhafte historische Erzählung*, mindhárom mű 1676-ban jelent meg). (Sziklay, 116-117.; Minárik, 184-189.)

A felekezeti összecsapás intézményesült formái voltak a hitviták, melyekre már az iskolák fölkeszítették növendékeiket. Igaz, ellenfél nélkül, saját felekezetükből álló közönség előtt. E gyakorlatok - tekintettel a Felföld vegyes lakosságára - latinul zajlottak. Maguk a szülők is elvárták, hogy fiuk már a gimnáziumban megtanuljon érvelni, a 17. század első felében a hitről való vitatkozás gyakorlati tudásnak számított. (Szelestei, 187-188.)

3. Felekezet és nyelv

A felekezeti megoszlás a szlovákok körében a 17. századtól korszakonként hullámszerű, de mindig kitapintható nyelvi elkülönülést is eredményezett. Addig a szlovákok irodalmi nyelvüként - a 14. század óta - egységesen a csehet használták, s a reformáció ezt erősítette azzal, hogy a 16. század végére elkészült a Szentírás teljes cseh fordítása. (lásd a Baník - tanulmány). A szlovák fejlődés tehát a magyarral - és általában az európaival - ellentétes: míg Luther vagy Károli Gáspár fordítása elősegítette az anyanyelv korszerűsödését és egységesülését, addig a szlovák protestánsok nem kényszerültek valamely irodalmi szlovák nyelv kimunkálására, sőt a biblikus nyelv (*bibličtina*) tekintélye, a nyelvi tisztaság parancsa eleve megakadályozta az önállósodást. A protestáns közösségek az első pillanatban, az említett hitvallásokban a maguk liturgikus nyelveként határozták meg, ami

persze nem jelentette azt, hogy általában csehül folyt volna az igehirdetés. A hazai lelkészek többsége sem ismerte jól a nyelvet, híveik még kevésbé. Az első évtizedek korlátozott nyelvhasználata, a betelepedett cseh lelkészek és behozott kiadványok fokozottabb szerepe legalább az írott szövegekben még fönntartotta még a helyes nyelvhasználatot. A 17. században viszont a nyomtatott könyvek és az iskolák számának gyarapodása, a minél szélesebb körű megértés igénye a szlovák lelkészeknél általános szlovakizálást vont maga után. Ezt egyes szerzők mint VAVRINEC BENEDIKT Z NEDOŽIER vagy DANIEL SINAPIUS-HORČIČKA programszerűen megfogalmazták. A tendencia akkor a legerősebb, amikor az adott mű hazai problémákat fejez ki: a török-ellenes harcok, a Habsburg-ellenes fölkelések stb. (Käfer, 1991, 14.)

Cseh maradt viszont a nyelvten és a szövegek által megkövetelt szókincs nagy része. Másrészt a fehérhegyi vereség (1620) után érkező cseh menekültek (exulánsok) igehirdetőként és nyomdai lektorként a tiszta cseh nyelvet használták, és ezt szlovák társaiktól is megkövetelték. Különösen a leginkább kötött bibliai szövegek és az egyházi énekek álltak ellen a hazai nyelvjárások-nyelvhasználat hatásainak. (Pauliny, 105–111.) Jelképes értékű, tükrözi az evangélikusok felemás tudatát az exuláns Jiří TĚANOVSKÝ énekeskönyve, a *Cithara sanctorum* (avagy *Tranoscius*), mely a szerkesztő állítása szerint *do naši slovenské řeči přeložené*, azaz “a mi szlovák nyelvünkre fordított” énekeket tartalmaz, ám azok tiszta cseh nyelven szerepelnek. (Käfer 2005c, 100.)

Ez a nyelvi purizmus csak erősödött a lipóti protestánsüldözések, majd III. Károly katolizáló politikája következtében, s ehhez társult a pietizmus kihívása. DANIEL KRMAN nyelvi megnyilatkozásaiból tántoríthatatlan konzervatív szellem árad, a beszélt nyelvi elemeket a cseh tartományokból sem fogadta el. Kétségtelen, a *lingua slavico-bohemica* (‘cseh-szláv nyelv’) kifejezés nála jelenik meg először, ám nem két élő rokon nyelv ötvözésére vonatkozik, hanem kifejezetten a felföldi szlovák evangélikusok által írásban használt biblikus cseh nyelvet jelenti. Krman mereven elutasította a bibličina szlovakizálását, *Rudimenta grammaticae Slavo-Bohemicae* (‘A cseh-szláv nyelvten alapjai’, 1729) című művét azoknak a szlovákoknak ajánlotta, “akik csehül írnak s e nyelvet végre értelmesen [azaz a szlovakizmusoktól megtisztítva – Á. B.] akarják művelni”. Az örökölt nyelv megőrzése akár a dogmatikai megfontolásokon is fölülkerekedhetett: a pietista Bél Mátyással együtt adta ki 1722-ben a revideált, azaz szlovakizmusoktól megtisztított Bibliát. (Sziklay, 147-148.)

A biblikus cseh tehát paradox módon azáltal vált szlovák - evangélikus - irodalmi nyelvvé, hogy elszakadt a cseh tartományok élő nyelvétől, a 18. századra végleg megcsontosodott. (Käfer 1991, 14.)

A katolikusok helyzete, nyelvhasználata ellentétes. Annak ellenére, hogy a világegyház egységesen a latin liturgikus nyelvet használta, a pápai kúria a minél eredményesebb visszatérítés érdekében elrendelte a hazai nyelv használatát. A cseh a Királyi Magyarország katolikus hierarchiája számára amúgyis az eretnesség - huszitizmus, protestantizmus - nyelve volt, ezért Pázmány tudatosan buzdította munkatársait a népnyelv használatára. Erősödő kihívást jelentettek a cseh exulánsok itthoni kiadványai, ezért “a nagyszombati katolikus literátorok [...] a környék szlovák nyelvjárását kezdték használni, hogy az evangélikusoktól nyelvileg is különbözzenek.” A szlovák jelentőségét jelzi, hogy az 1648-ban újrainduló Egyetemi Nyomda egyik első kiadványa egy magyar-latin-szlovák szótár volt. (Käfer 1977, 26-27.; Käfer 2005b, 93.)

Pázmány elrendelte, hogy a falvakban, sőt a nagyszombati ferences templomban az ottani szlovák nyelvjárásban kell prédikálni a híveknek, és fő művét, a *Kalauzt* is lefordíttatta. Az 1634-es, kéziratban maradt szöveg minden bizonnyal kétnyelvű szlovák jezsuita munkája, aki a címlapon az általa használt nyelvet így határozta meg: “Na obecnu slowenčinu [...] obraceni”, azaz “köz-szlovákra fordítva”. A száz évvel későbbi lektor

tudatosan megkülönbözteti a szlovákot és a csehet. (Käfer 1991, 12, 14-15.) Így a szlovák katolikusok az évtizedekkel korábban kikristályosodott nyugatszlovák nyelvi úzust tették meg irodalmi nyelvükké, ezt a korábbi tudományosság jezsuita-szlováknak (*jezuitská slovenčina*), a szocializmus évtizedei viszont ideológiai okokból kulturális nyugatszlováknak (*kultúrna západoslovenčina*) nevezték. KÄFER ISTVÁN értékelése szerint “a nagyszombati jezsuita-szlovák nyelvben is tulajdonképpen - különösen a mai nyelvállapotokhoz viszonyítva - csak szlovakizmusokról beszélhetünk, ezek nagy száma, valamint az írók vallási célokra visszavezethető nyelvi öntudata miatt mindenképpen szlovákabbnak kell tekintenünk, mint a bibličtinát.” (Käfer 1991, 14.)

Ha mégis csehül írtak, erőteljesen szlovakizáltak (legföljebb egyes jezsuita vagy ferences kiadványok születtek tiszta cseh nyelven, a szoros Morván túli kapcsolatoknak, szervezeti kötődéseknek köszönhetően). (Pauliny, 139-144.) Már a középszlovák nyelvhasználat is fölbukkan, az 1625-ös *Esztergomi Agenda* keresztelői vagy házassági formuláiban. (Käfer 2005b, 93.)

A fönt vázolt nyelvállapot - nyelvállapotok - megragadására javasolja Käfer István a *česká slovenčina* (azaz a bibličtina) és az *uhorská slovenčina* (tehát a hazai szlovák jellegű nyelv) fogalompár bevezetését.

4. Felekezet és oktatás

A könyvnyomtatás, az írásbeliség terjedése mellett a reformáció és a katolikus megújulás nagy súlyt fektetett az oktatásra, hogy biztosítsa a felekezetéhez kötődő korszerű műveltségű, prédikálni és vitázni egyaránt képes teológusok, világi tanárok gárdáját - s általuk széles körű alsó szintű iskolahálózat kiépítését falun-városon egyaránt. A felföldi kollégiumok az akkori ország oktatási rendszerének gerincét jelentik, elég itt a protestánsok késmárki, lőcsei, eperjesi iskoláját említeni, vagy azt a tényt, hogy a betelepített jezsuiták azonnal oktatni kezdtek Nagyszombatban. Iskola és térítés, sőt iskola és nagypolitika szoros viszonyát jól példázza a podolini kollégium alapítása. A Lengyelországhoz tartozó szepességi területeken Lubomirszky Szaniszló sztaroszta indította meg az ellenreformációt, s a katolicizmus terjesztésével egyben el akarta vágni az Esztergomhoz fűződő szálakat, véget kívánt vetni a magyar király, a nádor, a megye stb. beavatkozásának, végleg a lengyel nemzet tagjává szerette volna tenni az elzalogosított városokat. Ezért csatolta 1616-ban Podolin és Lubló környékét a tarnowi püspökséghez - kivonván a szepesi prépost fennhatósága alól. További célja volt a többi város papjait “vallásukból és németységükből kivetkőztetni”, s így a polgárságot katolikussá és lengyellé tenni. A piaristákkal tudott megegyezni, nekik alapított rendházat Podolinban 1642-ben, hogy ellensúlyozzák a közkedvelt késmárki, lőcsei, iglói protestáns tanintézeteket. (Bruckner, 36-37.)

A két felekezet egyaránt törekedett felsőfokú képzés kialakítására. Mint államegyháznak, természetesen a katolikusoknak volt könnyebb dolguk, s Pázmány 1635-ben jezsuita egyetemet tudott alapítani Nagyszombatban (az ELTE, a PKE és a mai Nagyszombati Egyetem jogelődje). Az intézmény a szlovák katolikusok művelődésében is igen jelentős szerepet játszott: habár természetesen nem tekinthetjük “szlovák” intézménynek, SZIKLAY LÁSZLÓ értékelése szerint “itt a magyar nyelven kívül a szlovák is polgárjogot nyert: az egyetemen kezdettől fogva használták. [...] Az egyetem szlovák származású, illetőleg szlovákul tudó tanárainak és tanítványainak köszönhető, hogy a szlovák nyelv fejlődése a 17. század folyamán nagy lendületre kapott”. (Sziklay, 104-105.) Az Egyetemi Nyomda viszont kiadványokkal látta el a papságot és a híveket.

Az evangélikusok természetesen sokáig nem gondolhattak hasonló lépésre, hiszen a 17. század utolsó harmadában már templomaikat és iskoláikat is kezdik elveszíteni. Az

egyetemi képzés kérdése, sőt egyáltalán a protestáns iskolaügy kapcsán jelképes értékű az eperjesi kollégium sorsa. A felföldi protestáns főurak, nemesek és városok adakozásából 1667-ben nyílt meg tíz osztállyal a főiskolai rangú intézmény, ám a hamarosan föllépő protestánsüldözés keretében a császári erők 1673-ban a "törvénytelenül felépített" kollégium tanárait és diákjait elűzték, és az épületet átadták a jezsuitáknak. Thököly Imre - az intézmény volt diákja - 1682-ben visszaadta a protestánsoknak, ám a város 1686-os eleste után ismét a jezsuitáké. (Gömöry, 99-104.; Kónya, 27-28.) Rákóczi Ferenc ismét visszaadta az alapítóknak, s ez a békés építkezésre nem éppen alkalmas pillanat érlelte meg a döntést: az 170?-os zsolnai zsinat elrendelte, hogy meg kell teremteni a lehetőséget az eperjesi kollégium egyetemmé fejlesztéséhez. Ehhez XII. Károly svéd királytól remélt anyagi támogatást, s Daniel Krman ki is utazott ukrán területre, ahol Károly akkor Nagy Péter orosz cárral háborúzott. Mivel Poltavánál megsemmisítő vereséget szenvedett, a segély ügye lekerült a napirendről, a Rákóczi-felkelés lezárultával pedig az egész nagyívű terv elbukott. (Krmann, 158-159.) A szatmári béke után ismét a jezsuiták vehették át. Immár megszakítás nélküli több évtizedes oktatói tevékenységüknek rendjük 1773-as fölосzlatása vetett véget, ekkor a minoriták kapták meg az intézményt, ám II. József feloszlatta őket. Az evangélikusok egyébként a 18. században a falakon kívül, állandó hatósági ellenőrzés alatt, tarthattak fönn kollégiumot, majd 1784-ben visszavásárolhatták a raktárként szolgáló eredeti épületet, s intézményük lassan-lassan ismét a Felföld legszínvonalasabb főiskolájává vált, mely számos nagy személyiséget nevelt mind a magyar, mind a szlovák művelődésnek. (Gömöry, 105-113.)

III. Katolikusok és protestánsok az ész századában

1. A katolikus hegemonia időszaka

A szatmári béke elvileg biztosította az ország törvényes vallási szabadságát és az egyházi javadalmak birtoklását, ám III. Károly kezdettől a katolikus hegemonia erősítésére törekedett. Megszüntette vallási sérelmek tárgyalását az országgyűlésen, protestáns zsinatok tartását a király engedélye nélkül, későbbi rendeletében pedig (*Carolina Resolutio*, 1731) megtiltotta a katolikusok áttérését, a vegyesházasságok megkötését a katolikus papok kizárólagos jogává nyilvánította és lényegében kizárta a protestánsokat a hivatalviselésből, hiszen ahhoz Szeplőtelen Szűz Máriára és az összes szentekre is hivatkozó *decretalis* esküt kellett tenniük. Történtek itt-ott templomfoglalások, s nem volt ritka a protestáns lelkészek és tanítók háborgatása. (Révész, 47-48.) E korszak tragikus eseménye az országosan ismert Daniel Krman bebörtönzése, elítélése, és halála előtti erőszakos áttérítése, és a helyi közéletben, házasodáskor, gyermekeik nevelésénél a protestánsok általában érezhették másodrendűségüket, megtűrt helyzetüket. Példázza ezt Maller nyugalmazott zsolnai gyógyszerészáros esete: ő régebbek katolizált, felesége azonban evangélikus maradt, akit ezért 1730-ban kiutasítottak a városból. Férje fegyverrel védte meg, ám az asszony nem viselte el a háziőrizetet, és gyermekükkel együtt elbujdosott. (Kowalská, 16.)

Mária Terézia alatt a nyílt üldözés – külpolitikai okokból, a háborúk miatt szükséges nyugalom és alattvalói lojalitás érdekében – alább hagyott, ám a mindennapok szintjén nem szűnt meg. Barkóczy Ferenc esztergomi érsek 1763-as protestánsügyi megnyilatkozása azok iskoláinak lefokozásához, egyes esetekben bezárásához vezetett, és megtiltották külföldi egyetemi tanulmányaikat. Ez utóbbit tette szóvá egy panaszirat, és kétségtelen tény, hogy ismét nagyobb számban mehettek protestáns fiatalok a német egyetemekre. (Kowalská, 19.) Éppen Mária Terézia uralkodása kezdetétől vált egyre

gyakoribbá, hogy a Helytartótanács vagy más hatóság nem engedélyezte azok hivatali működését, akik megtagadták a decretalis eskü letételét (III. Károly még időnként maga utasította a hatóságokat, hogy tekintsenek el tőle, hiszen a protestáns többségű megyékben nem is lehetett volna betölteni a közhivatalokat). Evangélikus kérvényező számos esetben nem kapta meg a céhtagságot vagy a polgárjogot. (Révész, 48.; Kowalská, 18.)

A nyomás az otthon falai között is érvényesült. Egy rajeci polgárnak például 1764 elején meg kellett volna csókolnia a házába lépő plébános által tartott feszületet, s a hitvita verekedéssel, majd a hívek lázadásával, végül természetesen büntetőperrel végződött. Ennél is súlyosabb volt a selmecbányai eset. 1765-ben a frissen ideérkezett jezsuita általános vizsgálatot indított a múltbeli reverzálisok ügyében, és kiderítette, hogy sok evangélikus bányásznak a törvény szerint katolikusnak kellene lennie. Nagy részüket bebörtönözték, a szabadon maradtak pedig elköltöztek a városból. Az evangélikus *waldbürgerek* (bányatulajdonosok), kézművesek, bányászok fölhívták a kormányzat figyelmét az eljárás és a fölkorbácsolt közhangulat ártó következményeire, s a feleségénél lényegesen toleránsabb Ferenc császár rendelkezése nyomán megnyugtató megoldás született. Hasonló okból egyébként a következő évben kisgyermekeket is zártak börtönbe. Az uralkodó végül a kiskorúak elzárását megtiltotta, és a felnőtteknél is csak a "szelíd meggyőzés" eszközeit engedélyezte. Az sem volt ritkaság egyébként, hogy a túlbuzgó plébános elzavarta haldokló gyermekük mellől a protestáns szülőket, vagy felekezeti nézeteltérés miatt megtagadta egy elhunyt végtisztességét. (Kowalská, 17–20.)

A fenti példák is jelzik, hogy a két felekezet együttélése, különösen vegyesházasságok formájában, minden akadály ellenére mindennapos jelenség volt, ám a katolikus államvallás, a felsőbbség részéről érkező nyomás miatt (is) a felekezeti hovatartozás változatlanul az egyén identitásának fő eleme. (Kowalská, 21.)

Kérdés, az eddigiekben tárgyalt hivatalos valláspolitikai, az Udvar, a kormányzások, a katolikus egyházi vezetés protestánsellenes föllépései mennyiben köthetők magához a szlovák konfesszionalizmushoz, tehát a szlovák nemzetfejlődés belső folyamataihoz. Nos, a gyakorlati végrehajtás már az alsóbb szintekre - esperes, plébános, megyei közgyűlés, megyei vagy városi magisztrátus, helyi parancsnok, megyei hajdúk - maradt, tehát konkrét, egymást esetleg jól ismerő személyek álltak szemben egymással - az esetek többségében valószínűleg egyaránt szlovákok. Ennél súlyosabb következményként pedig a protestánsokban a sérelmek nyomán rögzült a fenyegetettség-érzés, az elzárkózás, a katolikusokban a megbízhatatlan, illojális, kuruckodó protestánsok képe, tehát mindkét felekezetben a bizalmatlanság és a másik ellenséges szándékainak vélelme. Másban keresték a támaszt, más volt az értékrendjük, még a nyelvük is. Mindez a 19. század közepéig eleve lehetetlenné tette az egységes szlovák nemzet kialakítását, és kiélezett pillanatokban később is nyílt törésvonalként jelentkezett.

2. A jozefinizmus egyházpolitikája: egyenjogúsítás és alávetés

Bizonyos enyhítést hozott II. József 1765-ben kezdődő társuralkodása, a felvilágosodás, a tolerancia, és a katolikus hitegyesítéssel szemben az államérdek iránti elkötelezettsége. Véletlenül se tekintsük őt vallásilag közömbösnek, egyházellenesnek (buzgó hívő volt), ám a kor eszméinek megfelelően le akarta hántani a középkorias és barokk ráragódásokat, és az egyházat, a papságot hivatalnokká akarta tenni a nép jóléte valamint a tisztességes és hatékony igazgatás szolgálatában. (Tibenský, 11.)

A kezdetektől jóindulattal fogadta a protestáns panaszküldöttségeket, orvosolt egyes sérelmeket, majd trónralépte után hamarosan az egész birodalom számára kiadta Türelmi Rendeletét (*Edictum Tolerantiale*, 1781)), melyben korlátozottan, de biztosította a protestánsok (és a görögkeletiek) szabad vallásgyakorlatát. Újjászervezhették egykori

egyházközségeiket, illetve alapíthattak újakat, a település köteles volt azoknak telket eladni templom- és iskolaépítés céljára, híveik nem voltak kötelesek megtartani a katolikus ünnepeket, részt venni a körmeneteken stb. A közhivatal betöltésénél pedig eltörölte a felekezeti szempontokat, a mérce kizárólag az alkalmasság lehetett. (Révész, 49–50.)

A vezető protestáns személyiségek lelkesen fogadták a történelmi jelentőségű iratot, a katolikusok viszont megdöbbenően és értetlenkedve. A klérus és a megyegyűlések – a katolikus többségűek – eleve vitatták érvényességét, hiszen nem alkotmányos úton, hanem rendeletként született, tehát véleményük szerint a korábbi – amúgy megszorító –, “szabályos” törvényeket nem írhatja felül. E körök úgy vélték, a protestánsok helyzete jól szabályozott, az új rendelet pedig csak igényeiket növelheti. Különösen elfogadhatatlannak tartották, hogy az eddig “megtúrt” és a múltban úgymond annyiszor hűtlennek bizonyult protestánsok szabadon pályázhassanak hivatali tisztségekre.

A protestáns tömegek várakozásai úgyszintén félelmekkel társultak: a századok során beléjük ívódott, hogy bármiféle uralkodói-hatósági rendelkezés csak rosszabbra fordítja sorsukat. Ismerték ezenkívül a közigazgatási mechanizmus természetét, nem lehettek tehát illúzióik a végrehajtást illetően. Mindez megalapozottnak bizonyult. Sem a kormányzások, sem a katolikus dominanciájú megyék nem siettek a rendelet kihirdetésével. A további részletkérdésekben – megvan-e az előírt száz (később ötven) család az egyházközség alapításához, ezeknek nincsen-e adóhátralékuk, fön tudják / el tudják-e tartani a templomot, az iskolát, a lelkészt, a tanítót – az időhúzásnak, az obstrukciónak tág tere nyílt (a katolikus egyházi vezetés össze is állította az ilyen eljárások katalógusát). Az új templomok (legalábbis kezdetben) csak torony, harang és utcára nyíló ajtó nélkül épülhettek, ezáltal legalább formálisan fönntartva a nyilvános (katolikus) és a magán (protestáns) vallásgyakorlat különbségét. A stólapénzt továbbra is meg kellett fizetni a katolikus plébános számára (a császár a kérdést az évtized végén rendezte el). A plébános vagy felsősége több esetben jogosulatlanul nyilvánította a protestáns lelkész adott szertartás-végzését. A katolikus egyházból való áttérés ugyancsak nem ment automatikusan, ellenlépésként egyéb megszorítások mellett József hathetes kötelező katolikus hitoktatást írt elő. (Révész, 49.; Kowalská, 39–43.) A gyermekek vallását a rendelet ugyancsak asszimmetrikusan szabályozta: katolikus apa esetén mindegyik, protestánsnál csak a fiúk követhették vallását. (Révész, 49.)

A rendelet kétségkívül hozott látható eredményeket: néhány év alatt mintegy ezer egyházközség alakult az országban (Révész, 50.), magasabb szintre emelheték iskoláikat, sokan nyertek hivatalt, ismét lehetett külföldi egyetemeken tanulni, ám a protestánsoknak is tapasztalniuk kellett József alkotmányon kívüli, központosított rendszerét, például azt, hogy a felügyelők beleszóltak az oktatás legapróbb részleteibe. A Rendelet pedig általában nem hogy elsimította volna, hanem inkább fölszította a felekezeti ellentéteket. Jelképesnek tekinthetjük egy Zsolna melletti falu plébánosának tettét, aki 1791-ben árokkal választotta el az addig közös temető katolikus és protestáns felét. Több éves ádáz vita után az evangélikus földbirtokos szatirikus szöveget íratott a pap által elhelyezett keresztre, ami azután vallásgyalázási pert vont maga után. (Kowalská, 39.)

A szlovákok konfesszionális megosztottságát két vezető író nézeteivel érzékeltetném. A katolikus pap JOZEF IGNÁC BAJZA regényében (*René mlád'enca príhodi a skusenosti*, 1784) végig *a mi vallásunkról*, vele szemben pedig *eretnekekről, szakadárokról* beszél. Amikor hősei betérnek egy fogadóba, egyikük reverendája láttán az iddogáló lutheránus parasztok homlokukat ráncolva morogni kezdenek. Végül az evangélikus püspökhöz szállnak be éjszakára, ábrázolása mindenben megfelel a hagyományos katolikus elképzelésnek: hordóhas, lógó tokák, szellemi korlátoltság (“minden szava arról tanúskodott, hogy tanítósorból emelték egyenesen erre a magas polcra”). (Bajza, 330, 336.)

A szerző némely helyeken meglepően nyitott, talál elismerő szavakat is. A püspök fiáról, teológiai képzettségéről, vitakultúrájáról, mérsékelt alapállásáról csak jót tud mondani: “Szavaiban sok igazság volt, meggondoltan fejezte ki magát, és tartózkodott bármiféle sértő kifejezéstől. Megmutatta ezáltal, hogy az eretnekek között is vannak mérsékelték, akik nemcsak csúnyán marakodni akarnak velünk. Ha a hitviták során a mieink is visszafogottak tudnak maradni (nagyon hasznos eszköz az átgondoltság, az önmérséklet, az a képesség, hogy féken tartjuk tollunkat és nyelvünket), megérjük, hogy több szakadár tér a mi hitünkre.” (Bajza, 338.) Az egész esti beszélgetés a két felekezet megbékítése, közelítése körül forog. Ám, láttuk, Bajza szemében a végső cél mégis csak a protestánsok katolizálása.

JÁN KOLLÁR, az evangélikus igehirdető viszont keserűen emlékezett vissza a gyermekkorát végigkísítő felekezeti igazságtalanságra és türelmetlenségre: szülővárosában, a Turóc megyei Mosócon a néhány katolikus iskolája ott állt a város közepén, a sok ezer evangélikus temploma, iskolája pedig messze, kívül a városon. (Kollár, 14–15.)

A két felekezet szembenállása mellett beszélnünk kell egy belső törésvonalról. A szlovák – általában a hazai – katolicizmuson, sőt magán az egyházi társadalmon belül mély ellentéteket hozott felszínre a jozefinizmus. Bajza – akárcsak ismert ellenfele, a szintén plébános Juraj Fándly – a felvilágosodás és különösen a császár egyházpolitikájának elszánt híve lett. Regényében és egyéb írásaiban kiállt a középkorias egyházi gondolkodás és a hitélet barokk külsőségei ellen. II. József aprólékos reformjait megelőzve vagy azokkal egyetértve sürgette a mellékoltárok (ezzel együtt a párhuzamosan folyó alapítványi misék), a templomi hangszerek, a cikornyás díszítések vagy éppen a bűnös embert elrettenteni szándékozó naturalista képek eltávolítását, általában kikelt a kolostorlakók zsíros lakomái, dúskálása ellen. Lelkesen üdvözölte a szemlélődő szerzetesrendek eltörlését, a szerzetesek a *René* lapjain negatív szereplők. Egyetértett a korszerű teológiai oktatás rendeleti bevezetésével, azaz az egyházmegyei szemináriumok megszüntetésével, és három központi – államilag ellenőrizhető – szeminárium fölállításával, sőt azt is fölvetette, hogy a kispapok kapjanak alapfokú egészségügyi képzést, és enyhébb betegségek esetén legyenek a falu orvosa. Ugyanilyen nézeteket vallott, talán még vitriolosabban, JURAJ FÁNDLY, mint arról legismertebb műve, a *Dúverná zmlúva mezi mňichom a diáblom...* (‘Bizalmas beszélgetés a szerzetes és az ördög között...’, 1787–1789) tanúskodik.

II. Józsefhez hasonlóan e két pap esetében is hiba lenne antiklerikalizmusról beszélni, hagyományos gondolkodású előjáróik szemében ők mégis fölforgató elemeknek minősültek, s ennek megfelelően nyerték el büntetésüket.

Az evangélikusok egyelőre egyházuk regenerálásával voltak elfoglalva, a történelmükből eredeztethető konzervativizmusnak csak évtizedekkel később, a romantikus nemzedék föllépésével kellett szembenéznie a német földről érkező misztikus, individualistább irányzatokkal.

A Türelmi Rendelet volt az egyik, melyet II. József nem vont vissza halálos ágyán. Utóda, II. Lipót, illetve az általa összehívott országgyűlés nyilvánossá tette a protestánsok vallásszabadságát (1790–1791:XXVI. tc.): eltörölte a 17–18. századi sérelmes törvényeket és rendeleteket, visszaállította a protestáns egyházak önkormányzatát, ily módon megszüntetve a katolikus hierarchia felügyeleti jogát, újfent biztosította iskolaalapítási jogukat, a hivatalviselés teljes egyenlőségét stb. Fenntartotta viszont a katolikus egyház előjogait a vegyesházasságok és a gyermekek vallása ügyében. (Révész, 50.)

A katolikusokat és protestánsokat végül is sem II. József, sem öccse nem forraszthatta nemzeti közösséggé, így még évtizedekig két szlovák nyelvről, kultúráról és identitásról kell beszélnünk.

IV. Nyelv, kultúra, nemzet a nemzeti ébredés korában

A jozefinizmus időszaka már egybeesik a nemzetépítés, hagyományos elnevezéssel a nemzeti ébredés első szakaszával magyaroknál, szerbeknél, románoknál és a szlovákoknál egyaránt. A szerbek kivételével mindegyik etnikum közös jegye a mély felekezeti megosztottság, és ebből eredően - mind a négy esetében - a közös nemzeti nyelv hiánya. A magyarok és a szerbek a 19. század első két évtizedében kisebb belső harcok árán kialakították egységes irodalmi nyelvüket, a románok kissé megkésve, de szintén megtudták haladni a görög katolikusok és görögkeletiek közti ellentétet, a szlovákokat azonban a katolikus-evangélikus törésvonal még fél évszázadon át tartotta nyelvi-kulturális megosztottságban. Kritikus időszaka ez a nemzetté válásnak, az utolsó nyílt felekezeti háborús helyzet a közös irodalmi nyelv és nemzeti intézmények megteremtése előtt. Súlyát érzékelteti, hogy a 20. század elejének talán legfontosabb szlovák politikusa, MILAN HODŽA terjedelmes monográfiában (*Československý rozkol. Príspevky k dejinám slovenčiny* - 'A csehszlovák szakítás, 1920) elemezte bonyolult viszonyait és ellentmondásait, ráadásul a könyv a cseh-szlovák együttélés elején, afféle beköszöntőként, vagy ha tetszik, történelmi leszámolásként jelent meg. A szlovák tudományosság akkori mindenese, JOZEF ŠKULTÉTY azonnal hosszabb tanulmányban (*Stodvadsatpäť rokov zo slovenského života* - 'Százhuszonöt esztendő a szlovákság életéből', 1920) cáfolta a mű tételeit. Hodža munkája az önálló szlovák irodalmi nyelv megteremtőit, a Bernolák- és a Štúr-iskolát a csehszlovák nyelvi és kulturális egység megbontóiként, negatív erőként ábrázolja, akik meghonosítván a szerencsétlen törzsi gondolkodást, a szlovákság hajóját a kiművelt cseh kultúrkör helyett a magyarhoni feudális elmaradottságban horgonyozták le. Mint írja, Bernolákot eleve nem kötötték a cseh reformáció hagyományai, az evangélikus, de új gondolkodású "nemzetébresztő hármast", azaz Štúr, Hurban és Hodža, pedig nem ismerték el ezeket. (Hodža, 11-12, 71, 74-75.)

Ugyancsak a kiélezett felekezeti ellentéteket hangsúlyozta a kor magyar kutatója: "E korban a vallási ellentétek igen érzékenyek voltak, s a tolerancia külszíné alatt a vallások elmerültek saját lelki világukba anélkül, hogy egymással közös működési alapot kerestek volna. Ahogy nálunk a katolikus Dunántúl és a református Tiszántúl nem tudott egymásról, amikor két különböző úton indította el az irodalmi életet, a Felvidék katolikusai és evangélikusai, akik mégis sokkal közelebb voltak egymáshoz, sem sokkal többen törődtek egymással. [...] A protestánsok kevesellték a tényleges jogokat, a katolikusság a protestánsok lázas szervezkedésében sérelmet látott; a hamu alatt ha nem is »izzott«, de még sokáig megvolt az ellentét. Ha ezekhez hozzávesszük, hogy az evangélikusság a bohémizmusban hagyományt, evangélikumot, a katolikus többség pedig a népies írásmódban hagyományos katolikumot látott, megérthetjük a két fél álláspontjának merevségét." (Szabó, 184, 199.)

SZABÓ ZOLTÁN, akitől az előbbi értékelés származik, erre az időszakra vonatkoztatva, de általános érvennyel megfogalmazta a két felekezet eltérő szerepét a nemzeti művelődésben: "Protestáns és katolikus tótok állanak egymással szemben ebben a korban; a katolikusság képviseli inkább a népet, a nemzet hagyományát; az evangélikusság a lázasan újítani akarást, mely reformokért, eszményért a sajátos nemzeti hagyomány elhanyagolásával idegenbe megy. Az előbbié a statikus, emezé inkább a dinamikus erő, holott a nemzet előrehaladásához mindkettő egyformán szükséges.

Ez a kettős arculat hovatovább a politikai kapcsolatok ápolásában is megnyilatkozik. Az egyik az ezeréves határokon túl tekintve keresi boldogulását, szakítva minden közös hagyománnyal, amely a Szent Korona országaihoz és népeihez kapcsolja, sőt e hagyomány

gyökeres kiirtására törekszik; a másik a vele sorsközösségben élőkkel együtt igyekszik boldogulást keresni.”

Az értékelés magja reálisnak tűnik - egyezik Anton Augustín Baník ismertett tanulmányának tételével - ám a kategorikus szemlélet és a sarkított fogalmazás magán viseli a két háború között uralkodó szellemtörténet jegyeit. Főleg az idézett utolsó mondat politikai felhangjában nem lehet nem érzékelni továbbá Trianon, a szlovák elválás hatását, amennyiben az együttélés fölbontásáért az evangélikusokat teszi felelőssé. Az aktualizálást szolgálja tanulmány zárata is: “Hogy ez a kettősség az 1820-30-as évek óta erősödik, alig kell bizonyítani.” (Szabó, 207.) A szerző szándéka azonban ennél sokkal mélyebb, kitapintható ugyanis a magyar párhuzam keresésének, a két nemzetfejlődés összevetésének szándéka. Ez az időszak, a kései felvilágosodás és a nyelvújítás időszaka a szokásosnál is nagyobb mértékben kínálja ugyanis a magyar és a szlovák nemzetépítés összevetését. Szabó Zoltánnak és kortársainak kitűnő alapul szolgált az irodalomtörténész FARKAS GYULA nem sokkal azelőtt megjelent alapvető monográfiája, mely a katolikusoknak és a reformátusoknak a magyar művelődésben és nemzetépítésben játszott eltérő szerepét boncolgatja. Farkas szerint a katolikusok a hazai deákos (latin nyelvű) és magyar költészetre, valamint a dicsőnek tekintett történelmi hagyományokra építve a magyar nemzeti egyéniség kibontását és a nem magyarok asszimilálását sürgették, míg a kálvinisták az ország múltjában és közállapotaiban kizárólag a visszahúzó erőket látták, s az elmaradottságból az európai műveltség meghonosításával, a magyarság nyugatosításával akarták kihúzni a nemzetet. Farkas a felekezeti törésvonalnak - Szekfű Gyula nyomán - földrajzi dimenziót is ad, a Dunántúl és a Tiszántúl harcaként ábrázolja. Álláspontja szerint Vörösmartyék föllépéséig, Pest-Buda politikai és kulturális vezető szerepének állandósulásáig két, egymást nem ismerő és összebékíthetetlen nemzettudatról kell beszélnünk. (Farkas, 17-130.)

Visszatérve a szlovák nemzeti művelődéshez, a katolikusok legalábbis a 18. század második felében egyre inkább szlovákosították a csehét, ennek a jezsuita szlováknak a nyelvtanát írták meg, dolgozták föl alapszókincset kéziratot latin-szlovák szótárakban (1763) és magában a Szentírás-fordításban a kamalduli szerzetesek. (Pauliny, 146-149.) A katolikus írásbeliségnek ezt a többé-kevésbé kikristályosodott nyelvét vette alapul a nagy műveltségű pap, ANTON BERNOLÁK, aki a század végén kodifikálta az első össznemzetinek szánt szlovák irodalmi nyelvet (*Dissertatio philologico-cirítica de litteris Slavorum*, 1787; *Grammatica slavica*, 1790, és évtizedekkel később megjelent monumentális ötnyelvű szótára: *Slovár Slovenskí, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí*, 1825-1827). Ténylegesen a katolikus pasztoráció, a minél sikeresebb prédikálás és népnevelés szükségletei ösztökélték minderre, munkatársai a pozsonyi központi szeminárium növendékei közül kerültek ki. (Pauliny, 163, 166-167.) 1789-ben alapított irodalmi egyesülete (Tovarišstvo literného umeňá) is a nagyszombati központ mellett ott tudott “sátrakat”, fiókokat létrehozni, ahol volt katolikus szeminárium vagy más egyházi intézmény. Kiterjedt, 450 fős tagsággal indult, átfogta az egész Felföldet, ám kizárólag katolikusokat, jórészt papokat tömörített, akiket a franciaországi események és fölötteseik nemtetszése csakhamar elriasztott. (Pauliny, 170.; Sziklay, 180-181.) A *berňolákovčina* azonban széles körben használt irodalmi nyelve lett e köröknek, s élt egészen a 19. század közepén létrejött felekezeti közeli nyelvi kiegyezésig.

Az evangélikusok azonban nem fogadták el, sőt meghatározó személyiségeik támadást indítottak ellene: bírálták a csehvel radikálisan szakító kiejtését (holott a biblikus nyelv beszélt változatát ők is szlovákosan ejtették - Szabó, 196.), parasztosnak, műveletlennek tekintett helyesírását és a beemelt tájszavakat. Az a nézet állt emögött, hogy a nép nyelve méltatlan az irodalomhoz és a tudományokhoz. (Käfer 1991, 19-20.)

Ám a cseh tartományokban megindult a modern cseh kidolgozása, s a kodifikátorok (Josef Dobrovský, Josef Jungmann) bőven merítettek a korabeli falu, sőt a város nyelvéből. Elmélyült a nyelvi szakadék a Morva partján, de a felvilágosodás első evangélikus nemzedéke nem érezte, hogy neki kellene lépnie az egység helyreállítása végett. JIŘÍ PALKOVIČ, a pozsonyi líceum 1803-ban fölállított “csehszlovák” nyelvi tanszékének professzora mereven elutasította a *novotárok*, a nyelvújítók eredményeit, a tanszék nevével nem azt jelezte, hogy közös nyelvről van szó, hanem sajátos szlovák jelenségnek tekintette a lényegében holt biblikus csehet. (Sziklay, 192.) A lelkész JURAJ RIBAY a régi cseh kiadványok összegyűjtésével a két nép régi protestáns szellemiségét szerette volna föltámasztani, s a szlovák művelődést a cseh részévé tenni. Gazdag gyűjteményéből ki szeretett volna alakítani egy Bibliotheca Bohemico-Slavica nevű könyvtárt, biztosítani akarta a jó odaítélt könyvek és folyóiratok behozatalát valamint az itthoni könyvkiadást. Jó iskolákat szeretett volna és egy irodalmi társaságot, rendszeres üléseket, pezsgő irodalmi életet. Az előadások, a tanulmányok főként a szlovákok történelmével, írásbeliségével, közmondásaival foglalkoztak volna, s Ribay megengedhetőnek tartotta a nyelvi szlovakizmusok használatát.

Az evangélikusok kevert nyelve, főleg kiejtésben nemigen különbözött Bernolák nyugati jellegű, a csehvel erősen rokon nyelvétől, kortársaihoz hasonlóan Ribay mégis komoly veszélyt látott benne, mert éppen ott terjedt, ahol a cseh nyelv legerősebb hadállásai voltak (az Alsó-Vág völgye, Pozsony, Nagyszombat, Szokolca, Magyarbród). Tett is sikertelen kísérletet Bernolák, illetve a pozsonyi kispapok “visszatérítésére”.

Valójában, ha Ribay grandiózus nyelvművelő és irodalmi programja megvalósul, az valószínűleg ugyanúgy a szlovák önállósodásához vezetett volna. (Szabó, 188-200.)

A következő nemzedéket képviselő két szellemi nagyság, PAVOL JOZEF ŠAFÁRIK és JÁN KOLLÁR belátta, hogy a biblikus nyelv használata nem tartható, ki kell egyezni a csehekkel. Šafárik korai német nyelvű monográfiájában (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826) egyenesen a többivel egyenrangú szlovák “nyelvjárásról” és irodalomról beszélt, és tudományosan is rendszerezte a nyelv egyéni vonásait. Kollárral együtt kialakult azon meggyőződése, hogy a két fél kölcsönös kompromisszuma eredményeképpen egy valódi *csehszlovák* nyelvet kell kialakítani, melynek nyelvtana és alapszókinccse cseh, de az ottani idegen elemek, germanizmusok helyébe a romlatlan, szláv jellegű szlovák szavakat, fordulatokat kell beültetni. (Tóvik, 20-68.)

A cseh szellemi élet nem érzekelte a szlovákok egyre mélyülő nyelvi problémáit, s ez utóbbi koncepciót sem fogadta el (Prágába költözvén Šafárik is megtagadta addigi nézeteit, és már csak az új cseh nyelven és a cseh nemzeti mozgalom szellemiségében írt). Nem maradt más lehetőség, mint a radikális szakítás, azonban nem a százados felekezeti törésvonalnak megfelelően, hanem azzal ellentétben, illetve azt meghaladva. Ehhez a tettezhöz köthetjük tehát a szlovák nemzeti egységesülés kezdeteit.

V. Felekezeti összefogás, közös nemzetépítés

A 19. század a szlovákok esetében (is) a nemzetté válás sorsdöntő, s egyben rendkívül bonyolult időszaka: a nemzeti mozgalomnak végig két fronton kellett küzdenie. A spontán magyarosodás folyamata és az erőltetett magyarosítás politikája mellett a cseh nyelv és kultúra jelentett állandó, nem kevésbé fenyegető kihívást a fiatal szlovák nyelv és művelődés számára. E rendkívül nehéz körülmények két jelentős eredményt hoztak: az irodalmi nyelv egységesülését és a felekezeti szellem - ugyan nem végleges - meghaladását.

Az új nyelvet evangélikusok kezdeményezték, a pozsonyi evangélikus líceumban, de egészen más teológiai-filozófiai háttérrel, élményekkel, mint a felvilágosodás illetve a klasszicizmus evangélikus szellemi nagyságai. LUDOVÍT ŠTÚR, JOZEF MILOSLAV HURBAN ÉS MICHAL MILOSLAV HODŽA érdemüként született, s fontos eszmei momentum, hogy a korábbi nemzedékekkel ellentétben nem Jénában, hanem Halléban jártak egyetemre, ahol egyrészt Hegel filozófiája, másrészt az ottani romantikus protestáns teológusok formálták őket. Mint SZIKLAY LÁSZLÓ rámutat, “amíg Jénában az egyháziasságnak racionálisabb formája hatott, addig Halléban a romantikus kornak jobban megfelelő irányzata volt az uralkodó. Vallásos-misztikus és egyháziisan puritán lelkület jellemző tehát azokra a fiatalokra, akik már a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején hazatértek Halléból.” (Sziklay, 292–293.)

Maga a nyelv és irodalma a korábbi nemzedék számára híd volt a művelt Európába, azt lehetett vele bizonyítani, hogy a szlovákság *ugyanolyan* kultúrnemzet, mint a nagyok, *ugyanazokra* a teljesítményekre képes (az antik-klasszicista eszmények megvalósítására). A romantika fiataljai viszont a nyelvben az *egyedi* szlovák néplélek szellemi lenyomatát, s kifejeződésének *egyetlen* lehetséges útját látták: ha a szlovákság nem a saját, csakis a saját nyelvén ír (hanem az avított és egyébként is hibásan használt biblikus csehn), akkor nemzeti kultúrája, tehát nemzeti léte sem lehet (ismét fölhívnam a figyelmet a magyar kálvinisták és katolikusok hasonló kultúrafölfogására és nemzettudatára).

A *štúrovčina* a két létező irodalmi nyelv (*berňolákovčina*, *bibličtina*) tagadásaként, középszlovák alapon jött létre, az erre a vidékre, főként Liptóra jellemző szókinccsel és radikálisan fonetikus helyesírással. (Pauliny, 177-191.) A százados hagyományok által megszentelt cseh nyelv elvetése az evangélikus egyház vezetésében eleve megütközést keltett, továbbá sokan attól tartottak, hogy egy bizonyos nyelvjárás kodifikálása fölkelti a többi féltékenységet, szétforgácsolódik a nemzet ereje, és még kevésbé tud ellenállni a vélt és valós magyarosítás veszélyének. Mint Kollár fogalmazott: “Ha vég nélkül fölaprúzzuk nyelvjárásunkat [azaz nyelvünket - Á.B.] és irodalmunkat, mi lesz belőlünk, szlovákokból és csehekből?” (Mráz, 82-83.) Vezetésével támadás indult a *štúrovčina* ellen: a bányai egyházkerület 1846-os lelkészi konferenciája határozatot hozott arról, hogy ki kell tartani a *bibličtina* mellett, tilos *štúrovčina*-ban írott könyveket és folyóiratokat vásárolni, sőt biblikus nyelvű lapot kell indítani, ahol közölni kell a lelkészek és tanítók megerősítő véleményét. (Mráz, 86.)

Štúrék a magyar nyelv térhódítása ellen védekezve, herderi-hegeli alapon vallották, hogy a nemzeti géniusz csak a nemzet nyelvén fejezhető, fejleszhető ki, rámutattak, hogy a megmerevedett *bibličtina* a szlovákok számára idegen és egyben holt nyelv, melyen máig nem tudtak élő irodalmat teremteni. „A megcsontosodott cseh-orientációjú filológusok Szlovákiát a 16-17. századba akarják visszaeröltetni” – írta Hurban –, a szlovákot durván szidalmazták: bacsók nyelvének, kocsmai nyelvnek, drótosok nyelvének nevezik.” Štúr két munkában kifejtette az új nyelv bevezetésének elkerülhetetlen voltát és elvi alapjait (*Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* ‘A szlovák nyelvjárás avagy annak szükségessége, hogy ezen a nyelvjáráson írjunk’ - Prešporok, 1846; *Náuka reči slovenskej* ‘A szlovák nyelv tudománya’ - Prešporok, 1846). Kollár viszont 1846-ban Prágában kiadott egy brosúrát (*Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* ‘Vélemények arról, hogy a cseheknek, a morváknak és a szlovákoknak egységes irodalmi nyelvüknek kell lennie’), melyben a cseh tudomány színevirága próbálta meg lebeszélni a szlovákokat arról, hogy saját nyelvük legyen. Maga Kollár kétségbe vonta, hogy igazságot lehetne tenni az ügyben, melyik az “igazi” nyelvjárás, figyelmeztett arra, hogy a cseh nyelv elvetése provincializmusra ítéli a szlovák irodalmat, nyomorra a szerzőket, s bizonygatta, hogy a *bibličtina*, a régi cseh könyvek

nemcsak érthetők az egyszerű szlovák számára, de egyenesen legféltettebb kincsei. (Kollár 1846, 101. skk.)

A lutheránus egyház tehát elutasította az új nyelvet, ugyanakkor Štúrek még 1843 júniusában elzarándokoltak a legnagyobb katolikus költőhöz, a bernolákovčina mesteréhez, Ján Hollyhoz, aki áldását adta a štúrovčinára. A fiatalok 1844 augusztusában, a Tatrín egyesület gyűlésén irodalmi nyelvvé nyilvánították. Bár 1849-ben Kollár elérte, hogy ismét az *ószlovák*, azaz a biblikus cseh lett a szlovákság közéleti nyelve, a fejlődést, és ezzel a felekezeti összefogást nem lehetett megállítani. Az evangélikus és katolikus vezető értelmiségiek 1851-ben megegyeztek abban, hogy a szlovákság egységes irodalmi nyelve a középszlovák lesz, bár a štúrovčina kevésbé radikális változataként, közelítve a hagyományos helyesíráshoz és nyelvtanhoz. Így tehát lutheránusok álmodták meg, de katolikus pap, a tekintélyes nyelvész, MARTIN HATTALA öntötte végső formába (*Krátka mluvniva slovenská*, 1852) (Pauliny, 195–197.)

A szlovák irodalmi nyelv a 19. századi evangélikus–katolikus összefogás legszebb gyümölcse. Nem légyeres térben született: a felekezeti tolerancia, sőt az együttműködés gondolata évtizedek óta sugárzott vezető személyiségek írásaiban, tevékenységében. A katolikus helytartósági tanácsos, MARTIN HAMULJAK az általa 1834-ben, Budán alapított Spolok milovníkov reči a literatúri slovenskéj (A szlovák nyelv és irodalom kedvelőinek egyesülete) elnökéül Kollárt kérte föl, s bár a tagok főleg katolikusok voltak, megjelentette Kollár és a másik nagy lutheránus, Karol Kuzmány írásait. (sziklay, 217.) Alexander Rudnay/Rudnay Sándor hercegprímást toleráns szelleme és nyelvvédő tevékenysége következtében az evangélikusok is a szlovák nemzet védoszlopának tekintették, ezért köszöntötték verseikkel, méltató cikkekkel. (Vyvįjalová, 213–215.; Ábrahám, 104–105.)

A közös nemzetépítés csúcspontja volt a közművelődési egyesület, a Matica slovenská megalapítása 1863-ban: elnöke a katolikus Štefan Moyzes, besztercebányai püspök lett, alelnöke pedig a másik felekezet püspöke, az evangélikus Karol Kuzmány. Magának az egyházi kultúrának a művelése természetesen felekezeti keretekben folyt: a katolikusok 1869-ben Nagyszombatban megalapították a máig működő Szent Adalbert Társulatot (Spolok svätého Vojtecha), az evangélikusok pedig Liptószentmiklóson a Transcius könyv- és lapkiadót.

A felekezeti együttműködés elé azonban kezdtek – elsősorban külső – akadályok tornyosulni. IX. Piusnak a pápa csalhatatlanságról kihirdetett dogmája (1870) még az európai katolikus közvéleményt és politikát is megosztotta, a protestánsok pedig természetesen egységesen elutasították. Miután pedig a nyugati példa nyomán Magyarhonban is megalakult a Katolikus Néppárt, a szlovákság életében is megjelent a felekezeti-politikai ellentét: fő reprezentánsát, a Nemzeti Pártot evangélikusok vezették, míg az ambíciózus fiatal katolikusok, kik közül a csernovai plébános, Andrej Hlinka neve idővel Európa-szerte ismertté vált, a Néppártban tevékenykedtek. A Zichy Nándor által létrehozott alakulat az akkor terítéken levő egyházpólitikai törvények (a kötelező állami anyakönyvezés, tehát a polgári házasság bevezetése, egyben a válás, valamint a vegyesházasság lehetősége, ami magában foglalta a keresztény–zsidó házasság érvényességét, a zsidóság immár teljes egyenjogúságát) megtorpedozásáért küzdött (sikertelenül), általában pedig a nem katolikusok – protestánsok és izraeliták – vélt túlhatalma ellen. A párt kezdetben természetesen törekedett a népes német és szlovák katolikusság megnyerésére: 1894-ben megindult a *Kresťan*, a Néppárt szlovák hetilapja. Nem volt idegen tőleg az agresszív, gyakran durva antiliberalis, protestáns-ellenes és hangsúlyosan antiszemita hang. “Hazafias”, azaz magyarbarát szellemben írt, ugyanakkor követelte az 1868-ban kodifikált nemzetiségi jogok biztosítását. Az aktív pesti pap, Eudard Sándorfi vezetése idején azután nemzeti hangja erősödött, s mikor a századelőn a Néppárt lemondott a kisebbségi jogok védelméről, Sándorfi többedmagával elhagyta a lapot, amely

a magyarosítók eszközévé vált Hlinkáké viszont 1913-ban megalakították a Szlovák Néppártot.

VI. *Közös államban a csehekkel: új kihívások*

A szlovákság az első világháború idejére politikailag erőteljesen differenciálódott (közben megszerveződött a hlaszisták polgári demokratikus csoportja, valamint a szociáldemokrácia), ám 1918-ban nem volt különbség abban, hogy – Hlinka híres kijelentése szerint – “el kell válni a magyaroktól”, és valamilyen formában a csehekkel kell új államot alapítani. A részletekben lakozó ördög azonban nemcsak ebben a drámai időszakban, hanem végső soron máig érezhetően megmérgezte a két felekezet kapcsolatát. A részleteket az MCS₁₁ részletesen tárgyalja, csupán néhány problémára emlékeztetnék itt. A Szlovák Nemzet Deklarációját szinte kizárólag evangélikusok írták alá. DUŠAN KOVÁČ ezt a katolikusoknak a nemzeti ügy iránti csekély érdeklődésével magyarázza (Kováč 1997, 19.), tény azonban hogy a föltétel nélküli egyesülést leginkább Hlinka ellenezte. 1919-es párizsi útját maga a csehszlovák delegáció törte derékba, s a katolikus Hlinka és az evangélikus Štefan Osuský ellentéte már ekkor elhintette a bizalmatlanság és a gyanakvás magvait. (Chalupecký, 9; Buzalka, 336.)

Az első Csehszlovákia liberális, laikus és hangsúlyosan nem-katolikus államként működött. A cseh és a szlovák katolikus többség ellenére magát a huszita-protestáns hagyományokkal legitimálta. A cseh politika a szlovákokat – mármint a katolikusokat – elmaradott gondolkodású bigott népességnek tekintette. A kormány a vallásoktatás, a papi fizetések stb. kérdésében egyébként is tudatosan ellentétbe került a Vatikánnal, amit csak tetézt, hogy Prága az ortodox ruszinokat/ukránokat támogatta a görög katolikus többséggel szemben.

A protestánsok a százados nyelvi és liturgikus egységnek, valamint az állami ideológiának köszönhetően alapvetően elfogadták a centralizált Csehszlovákiát, míg a szlovák autonómia ügyét főleg a Hlinka-féle Szlovák Katolikus Néppárt képviselte. A Nemzet Atyja képviselőként rendszeresen bírálta a kormány eszmei egyoldalúságát, katolikus-ellenességét. Élesen bírálta a Husz János kultuszát, a reformációban csak negatívumot látott. Így *Hlinkova obrana kresťanského Slovenska* ‘A keresztény Szlovákia Hlinka általi védelme’ címmel 1925 tavaszán többször is felszólalt a parlamentben: “A huszita eszmével sohasem barátkozunk meg! Hallottatok a velehradi kongresszusról? Mit kerestünk ott? Azt, hogy mindannyian egyesüljünk Szent Cirill, Metód és Szent János keresztje és lobogója alatt. És a mi szentünk ideálját, aki minket összekötött, kitépitek a kezünkől és tönkreteszitek, és Husz János mestert adjátok helyette, aki a szlovákok szemében vörös posztó és a nehéz idők emlékeztető jele. Nem tudom, hogy tartotok-e engem a szlávtság, a kereszténység képviselőjének vagy sem? Vagy azt mondjátok, magyarón vagyok, ez nekem teljesen mindegy, de belőlem a szlovák katolikus lélek beszél, és mint ilyen, annak a Husz Jánosnak az eszméjével, akivel minket riogattok, soha, de soha nem barátkozom meg! Soha uraim! Még egyszer mondom!” (Kiss, 344.)

A papság politikai szerepét is védelmezte (*Či majú kňazi politizovat?* ‘Kell-e a papoknak politizálniuk?’, 1924): “A katolicizmus ellenségei, látva rendezett sorainkat, azt kiabálják, hogy a papnak nem kell politizálnia, mert a politika olyan piszkos, hogy nem kímél senkit, ezért a papnak távol kell tartania magát a politikai harcoktól. [...] Figyeljete ide, szlovák férfiak és nők! Tehát a munkásasszonynak, a napszámosnőnek, a parasztasszonynak, de még a koldusasszonynak is politizálnia kell, csak a papnak: a vezetőnek, az atyának, a tanácsadónak, a nép pásztorának kell bezárkóznia a sekrestyébe vagy a plébániára, és csak onnan nézheti a nyomort és népének egyenlőtlen harcát a hit

ellenségeivel. Vae mundo seandalis! A Szentatya elkergetett mindenkit, aki azt merte mondani, hogy a papnak nem kell politizálnia. Olyan világos és nyílt útmutatást adott nekünk, hogy ahhoz mindenkinek tartania kell magát: amennyiben a politika érinti az oltárt, a vallást, az egyháznak és a pápának nemcsak joga, de kötelessége, hogy politizáljon. A legfontosabb irányt az Isteni Tanító mutatta meg, amikor ezt mondta: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, Istennek pedig, ami Istené.” (Kiss, 344.)

Általában föllépett a liberalizmus és a szocializmus, e pártok katolikusellenes eszméi és politikai gyakorlata ellen: “A mi cseh szocialistáink egyházellenesek. Elvették katolikus középiskoláinkat. legújabban pedig eltörlik a századok során kialakult és elismert ünnepeinket. A polgári esküvő törvényének kihirdetésekor nem ismerték el az egyházi akadályokat és az egyház álláspontját. Megkönnyítették a papok elszakadását az egyháztól. Segítettek elvenni a katolikusok templomait, és szocialista védnökség alatt új tévhitet, új eretnekséget hoztak létre: a csehszlovák egyházat. [...] A Szentatya tehát bizonyára nem a mi szocialistáinkra gondolt, amikor az együttműködés lehetőségeiről beszélt.” (Kiss, 345.)

A politikai katolicizmus kizárólagos szemléletét tükrözik a majdani utód, a szintén plébános JOZEF TISO 1930-as szavai is: “Szlovákia autonómiájának kérdése nyilvánvalóan összekapcsolódik a katolikus világnézettel, illetve azzal a ténnyel, hogy Szlovákia katolikus lakossága az a többség, amely Szlovákia autonómiáját politikai programként magáévá teszi.” (Tiso, 100.)

A súlyos felekezeti-politikai feszültség (Tuka-per, 1929, lásd MCS₁₁) ellenére sem az 1938-ban elhunyt Hlinka, sem Tiso nem gondolt szétválásra. A szuverén szlovák állam nagyhatalmi akaratból, a német célok melléktermékeként jött létre 1939 márciusában.

VII. Az önálló szlovák állam: keresztény vagy katolikus?

Az első Szlovák Köztársaság születésével és az államiság ideológiájával az MCS₁₁ foglalkozik, itt a felekezeti nézőpontjából vizsgáljuk. Elnöke a plébános Tiso volt, a kormány tagjai és a vezető tisztségviselők a Néppárt tagjai, a parlamentben számos katolikus papot találunk, tehát érthetőnek tűnhet az evangélikusok – utólag megfogalmazott – ellenszenve e katolikusnak-klerikálisnak érzett állammal szemben. A kormányzó erők viszont mindig általában kereszténynek nevezték, nyilvános fórumokon nem fogalmaztak meg szűkebb katolikus érdekeket, ugyanis bevallott céljuk nem a konfrontáció, a nemzet megosztása volt, hanem inkább egységesítő állam- és nemzeteszmét akartak kínálni. Jelzi ezt az író TIDO J. GAŠPAR írása (*A szlovák munka*, 1940): “A szlovák nemzet nem a vén pénzmágnások, hanem a dolgozó nép nemzete. Ezért szívesen elfogad és a saját területén meg is valósít egy olyan rendszert, amely az európai közös gazdasági életben a munka értékén fog alapulni. E rendszer által, amelyet a 20. század elkerülhetetlen követelményeként az új gazdasági és társadalmi eszmék hoznak magukkal, amely azonban az ősi keresztény etika szelleméből ered, tehát e rendszer által akarja a szlovák állam biztosítani, hogy a szlovák munka, melyet évszázadokon át idegen pénzmágnások és tőkésék érdekeinek kielégítésére használtak ki, végre a szlovák nép jólétének gyarapítását szolgálhassa.” (Gašpar, 294-295.).

Azt is meg kellett azonban magyarázni, hogy mit keres egy ilyen keresztény állam az újpogány, vallásüldöző Harmadik Birodalom szövetségében. Az udvarias, de határozott elhatárolódást megtaláljuk a rendszer ideológusa, a filozófus ŠTEFAN POLAKOVIČ alábbi soraiban (*A szlovák nemzetiszocializmus*, 1940): “A szlovák közösség a nemzetiszocializmust saját szellemi előfeltételeihez igazítja, ezek pedig elsősorban nemzetünk keresztény hagyományai által adóttak. Ebből következik, hogy a szlovák nemzetiszocializmust világnézeti szempontból a keresztény világnézet táplálja és tartja fenn, azaz a tiszta evangélium szellemében, annak hamisítatlan formájában. [...] Amennyiben Németországban

a nemzetiszocializmus bizonyos fokig elhajlik a keresztény világnézettől, ez csak Németországot érinti, és a német viszonyokból ered. [...] A mi szlovák világnézetünk a jövőben is tisztán keresztény jellegű marad.” [...] Nem szabad azzal beérmünk, hogy más nemzetek megvannak Isten és erkölcs nélkül. [...] A mi nemzetiszocializmusunk azért is szlovák jellegű, mert célja a szlovák nemzet.” (Polakovič, 304-306.)

Az akkori hivatalos nyilatkozatoktól függetlenül a szlovák államot másként ítélte és ítéli meg a két felekezet A szűk felekezeti szellemű, protestánsellenes – és persze zsidó- és kommunista-üldöző – állam képével szembesülünk DOMINIK TATARKA *Farská republika* ‘A plébános köztársasága’, tkp. ‘Plébániai köztársaság’ című későbbi regényében. Maga az 1945 utáni Csehszlovákia – persze, nem mint egy felekezet képviselője, bár látni fogjuk, volt ilyen vonatkozása is – minden vonatkozásában elítélte, szóhasználatában a Szlovák Köztársaság csak mint *takzvaný Slovenský štát* – ‘úgynevezett Szlovák Állam’ szerepelt, esetleg a *klérofasiszta* jelzővel gazdagítva. A Köztársaság rehabilitációját szolgálta a háború után emigrált JOZEF CÍGER-HRONSKÝ *Svet na trasovisku* (‘Ingóványvilág’) című regénye (a Szlovák Nemzeti Felkelést értelmező mondatait lásd MCS₁₁), az otthoni katolikusoknak viszont nem volt lehetőségük bármiféle árnyaltabb állásfoglalásra.

A rendszerváltás óta a Szlovák Állam meg- és elítélése föl-föllángoló viták tárgya. Sem a katolikus egyház, sem a centrista katolikus pártnak tekinthető Kereszténydemokrata Mozgalom vagy utódszervezetei nem azonosulnak Tiso rendszerével, egyértelmű viszont a kötődés a főleg katolikus bázisú Szlovák Nemzeti Párt esetében. Különböző szervezetek időről-időre fölvetik a háborús bűnösnek kivégzett Tiso jogi rehabilitálását, emléktábla, szobor állítását, ami országos, sőt nemzetközi botrányokat okoz, akárcsak a katolikus emigráns Milan S. Ďurica iskolai kronológiája: a szlovák autonómia és a szlovák állam kritikátlan magasztalása hatvan oldalat kapott, annyit, mint a Kr. u tizenhét évszázad, vagy mint az 1945 utáni évtizedek. A másik oldal képviselői viszont még a fönti mérsékelt erők állásfoglalásait is elégtelennek tartják, kétségbe vonják őszinteségüket. Az első szlovák állam emléke még hosszú ideig éket fog verni a két felekezet közé.

VIII. A kommunista diktatúra és a felekezetek

A Tiso-rendszer és egyben az állam bukása négy és fél évtizedre kizárta a katolikusokat a közéletből. Edvard Beneš már 1943-ban megállapodott Sztálinnal arról, hogy az új Csehszlovákiában katolikus pártok nem létezhetnek. A kommunista fordulat után az új hatalom a katolikus egyházat egyik fő ellenségének tekintette: szétkergette a szerzetesrendeket, a görög katolikus egyházat beolvasztotta a görögkeletibe, s százával börtönözte be a papokat. A katolikusok ugyanakkor a kommunista pártba XII. Pius tiltása értelmében nem léphettek be, tehát még ilyen keretek között sem védhették érdekeiket. (Chalupecký, 10.) Börtönbe egyébként evangélikus lelkészek is szép számmal kerültek, s a közös cellák mint afféle “interkonfesszionális fórumok” előkészítették – előkészíthették volna – az ökumené győzelmét, mint azt az egykori fogoly, a katolikus teológus LADISLAV HANUS többször kifejtette. (Chalupecký, 10.)

A diktatúra körülményei között a katolikus “földalatti egyház” volt az egyetlen ellenzéki mozgalom Szlovákiában. A nyolcvanas években összejöveleket és tiltakozó megmozdulásokat, gyertyás fölvonulásokat is szervezett, jelentősen növelve a maga presztízsét még a nem hívők között is.

Az evangélikusok hajlékonyabbak voltak a kommunizmus, a párt irányában. Nemzeti egyházukat nem kötötte semmiféle külső utasítás, ezenkívül hagyományosan nyitottabbak voltak az új eszmék iránt. JURAJ BUZALKA etnográfus túlzottnak tartja, de nem alaptalannak az elterjedt szólást: “A lutheránus mind kommunista”. (Buzalka, 338.) Nem volt ritka, hogy

magas pártfunkcionáriusok – természetesen ateisták – így fordultak egymáshoz: “Mi, lutheránus fiúk...” (Chalupecký, 10.) Ahogy a rendszerváltás óta az első Szlovák Köztársaság egyértelmű elítélése gondot jelent a katolikusok számára, ugyanígy ambivalens ma is az evangélikusok viszonya a kommunizmushoz.

IX. *Konfesszionalizmus a rendszerváltás óta*

A bársonyos forradalom utáni első hónapokban úgy tűnt, a nemzet minden felelős tényezője, így a két felekezet is, vállvetve küzd a demokrácia megteremtéséért, egyszer s mindenkorra a múlté egyház és politika szembenállása vagy összefonódása, illetve a felekezetek ellentéte. Világossá vált azonban, hogy a régi beidegződések nem egykönnyen adják át helyüket az új gondolkodásnak.

IVAN CHALUPECKÝ, a rózsahegy-i Katolikus Egyetem professzora 1998-as cikkében óvatos optimizmust sugallt: “Folyt a párbeszéd [a kommunizmus alatt – Á. B.], 1989 novembere után lehetségessé váltak a külső megnyilvánulások és kapcsolatok is, melyek egyházi szinten ígéretesen fejlődnek. [...] Belül azonban még mindkét oldalon ki-kidugja szarvát a gyanakvás ördöge.” Chalupecký ilyen zavaró esetnek látja az evangélikusok azon lépését, hogy II. János Pál 1995-ös látogatása idején, a kassai vértanúk szentté avatása előtti napon Eperjesen országos összejövetelen emlékeztek meg a Caraffa-féle eperjesi véstörvényszék áldozatairól, mint evangélikus vértanúkról, s a sajtóban gyűlölködő katolikus-ellenes írások jelentek meg. (Chalupecký, 10.)

Az evangélikusok viszont katolikus provokációnak tekintették a Padovában oktató egykori emigráns, MILAN S. ĎURICA egyébként általam is gyakran idézett kronológiai áttekintését (*Dejiny Slovenska a Slovákov* ‘Szlovákia és a szlovákok története’, 1995), melyet a mérvadó történészek általában mélyen elítéltek, kimutatva, hogy a tárgyi tévedések sokaságán túlmenően szelektíven és eltorzítva tárgyalja az eseményeket, s szellemisége, tendenciája a Tiso-állam történelemfölfogását érvényesíti. E koncepció egyformán a szlovák nemzet össellenségét látja a magyarokban, a csehekben, a zsidókban és a protestánsokban. A szakmai kritikát megfogalmazók egyike, Dušan Kováč szerint felekezeti vonatkozásban Ďurica érzékelhető vezéreszméje: “Evangélikusok, takarodjatok a történelemből!” A könyv pozitív személyiségek esetén mindig kiemeli az illető katolikus voltát, az evangélikusoknál ez általában elmarad. Nincs kritikai szava felekezete múltjával kapcsolatban, a lutheránusok múltbeli sérelmeit eljelentékteleníti vagy tagadja. (Kováč 1997, 19.) A kiadvány, melyet az akkor a Szlovák Nemzeti Párt kezében levő Oktatási Minisztérium ajánlott segédanyagként ingyen megküldött minden iskolának, az evangélikus egyházban is általános fölháborodást keltett, igen megterhelte a két felekezet viszonyát. (Slovenská mentalita, 46.)

A történelemmel kapcsolatos érzékenységet jelzi, hogy JURAJ BUZALKA még az általánosan elismert kutató, IVAN CHALUPECKÝ általam gyakran idézett cikkét is elfogultnak tekinti. (Buzalka, 336.) Magam Chalupecký részéről ellenséges szándékot nem tételeznék föl, de az evangélikus olvasók számára valószínűleg nehezen elfogadhatók azon tételei, miszerint a huszitizmus eszméinek a “konzervatív Szlovákia” ellenállt, a lutheri reformáció főként a hazai németek segítségével terjedt, a 16. századi hitvallások szerzői lényegében azt bizonygatják az uralkodónak, hogy ők katolikusok, az ellenreformáció “Szlovákiában” nem kényszerrel, erőszakkal zajlott, mint másutt, hanem inkább missziós eszközökkel és iskolákkal stb. (Chalupecký, 8–9.) Nem olyan felhőtlen tehát a kép, mint amilyent Dušan Kováč rajzol, miszerint “a szlovák történetírás egyik legnagyobb pozitívumának tekinthető, hogy túl tudott lépni a szlovákok felekezeti megosztottságán, képes rálátással közelíteni a felekezeti harcokhoz, a reformációhoz és az ellenreformációhoz, és főleg képes ezeket szélesebb összefüggésekbe ágyazni.” (Kováč 1997, 19.)

Kitapintható a felekezeti háttér a pártok és választóik politikai értékrendjében is. A Kereszténydemokrata Mozgalom kezdetben evangélikusokat is vonzott, ám ezek számára hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy “ez katolikus intézmény, nekünk itt nincs mit keresnünk”. (Slovenská mentalita, 46–47.) A kilencvenes évek politológiai vizsgálatai ugyancsak kimutatták a Demokratikus Szlovákiért Mozgalom és a Szlovák Nemzeti Párt alapvetően katolikus bázisát, sőt rávilágítottak, hogy a DSzM hátszaga, a középszlovák régió, földrajzilag nagyjából egybeesik az egykori Hlinka-pártéval. Kevésbé egyértelműen, de evangélikus jellegűnek bizonyult a Demokrata Párt és a Demokratikus Baloldal Pártja bázisa. (Buzalka, 343)

Végül hadd utaljak arra a beszélgetésre, melynek során a részt vevő katolikus és evangélikus egyházi személyiségek kénytelenek voltak beismerni, hogy a két felekezet 1989 után remélt közeledése elmaradt, sem az egyházi vezetések, sem a hívek nem tudták, vagy nem is törekedtek lebontani a válaszfalakat. Mint Bohdan J. Hroboň evangélikus lelkész tételesen kimondta, “a szlovák nemzet mentalitása nem kedvez túlságosan az ökumenének. Olyan nemzet vagyunk, amely vagy mindent akar, vagy semmit. Azonnal be kell valamit azonosítani, mindenki azonnal az “övéit” keresi stb.” A püspökök úgymond egyetlen egyszer nem ültek le megbeszélni a közös teendőket, még egy közös fénykép sem készült annyi év alatt. Nem indult meg a múlt közös értelmezése (Ďurica könyvét mindkét oldalról megemlézték) sem. (Slovenská mentalita, 46–47.) A lelki egyesülés – persze a történelmi keretek tiszteletben tartásával – tehát még hosszú időbe fog telni.

Irodalom

- Ábrahám = Ábrahám Barna: Rudnay Sándor. Hungarus patriotizmus, szlávtság, szlovákság. In: Rudnay Sándor és kora. Szerk. Käfer István. PPKE BTK etc., Esztergom–Nagyszombat, 1998
- Antológia = Antológia staršej slovenskej literatúry. Zost. Ján Mišianik. VEDA, Bratislava, 1981
- Bajza = Jozef Ignác Bajza: Príhody a skúsenosti mladíka Reného. Tatran, Bratislava, 1976
- Baník = Anton Augustín Baník: A szlovák konfesszionizmus dialektikus lényege. In: A szlovákkérdés a XX. században. Öáll. Rudolf Chmel. Kalligram, Pozsony, 1996
- Benczédi = Benczédi László: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664-1685). In: Magyarország története 1526-1686. Szerk. Várkonyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987
- Bruckner = Bruckner Győző: A szepesi szász nép. Budapest, 1913
- Buzalka = Juraj Buzalka: A felekezeti és Szlovákia politikai fejlődése. In: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Szerk. Ábrahám Barna–Gereben Ferenc–Stekovics Rita: PPKE BTK, Piliscsaba, 2003
- Chalupecký = Ivan Chalupecký: Katolíci a evanjelici na Slovensku. OS 2(1998), 3
- Farkas = Farkas Gyula: A magyar romantika. (Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből). Budapest, 1930
- Gašpar Rudolf = Tido J. Gašpar: A szlovák munka. In: A szlovákkérdés a XX. században. Öáll. Chmel. Kalligram, Pozsony, 1996
- Gömöry = Gömöry János: Eperjes. In: Szlovenszkói városképek. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999
- Guitman = Guitman Barnabás: A libetbányai lutheránus vértanúk történetéhez. In: A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára. Szerk. Ábrahám Barna–Pilecky Marcell. PPKE BTK, Piliscsaba, 2006
- Hodža = Milan Hodža: Československý rozkol. Príspevky k dejinám slovenčiny. Turč. Sv. M., 1920
- Hunyadi = Hunyadi László: A Felvidék történeti vallásföldrajza. In: A Felvidék történeti földrajza. Szerk. Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, 1998
- Käfer 1977 = Käfer István: Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve [1577-1977]. Magyar Helikon, Budapest, 1977
- Käfer 1991 = Adalékok a barokk magyar-szlovák vonatkozásaihoz. In: A miénk és az övék. Írások a magyar-szlovák szellemi kölcsönösségről. Magvető Kiadó, Budapest, 1991
- Käfer 2005a = A kassai vértanúk mai tanúságtétele. In: Dona nobis pacem. Magyar-szlovák kérdések. PPKE BTK, Piliscsaba, 2005
- Käfer 2005b = Käfer István: "...in Slavonico exprimere..." A szlovák irodalmi műveltség kezdetei. In: Dona nobis pacem. Magyar-szlovák kérdések. PPKE BTK, Piliscsaba, 2005
- Käfer 2005c = Käfer István: Lacrumae gentis Slavonicae. A szlovák művelődéstörténet kezdetei az RMNy harmadik kötetében. In: Dona nobis pacem. Magyar-szlovák kérdések. PPKE BTK, Piliscsaba, 2005

- Kiss = Kiss Annamária: "Tribún slovenského národa". Vázlat Andrej Hlinka životopisom, lelkészi és politikusi pályafutásáról. In: A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára. Szerk. Ábrahám Barna-Pilecky Marcell. PPKE BTK, Piliscsaba, 2006
- Kollár 1846 = Ján Kollár: O československé jednotě v řeči a v literatuře. In: Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. Praha, 1846
- Kollár 1972 = Ján Kollár: Pamäti z mladších rokov života. Tatran, Bratislava, 1972
- Kónya = Kónya Péter: Az eperjesi vésztörvényszék 1687. Eperjes / Prešov – Budapest, 1994
- Kováč 1997 = Dušan Kováč: Toto tu už raz bolo. OS 1(1997), 0 [Apríl]
- Kováč 2001 = Dušan Kováč: Szlovákia története. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2001.
- Kowalská = Eva Kowalská: Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. VEDA, Bratislava, 2001
- Krman = Krman, Daniel: In nomine Jesu, Actus Inaugurationis Vexillorum, to jest, Posvecování Zastav... Žilina, 1708
- Krmann = Krmann Dániel: Küldetésem története. Itinerarium (1708 -1709). Európa Kiadó, Budapest, 1984.
- A kuruc küzdelmek = A kuruc küzdelmek költészete. Szerk. Varga Imre. AK, Budapest, 1977
- Lányi = Lányi Ede S. J.: A kassai vértanuk. Kalocsa, 1920
- Minárik = Jozef Minárik: Dobový dokument alebo literárne dielo? (memoárová próza T. Masníka, J. Simonidesa a J. Lániho). In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka). Ed. Ján Doruľa. Slavistický kabinet SAV, Bratislava, 1998
- Mráz = Andrej Mráz: Ján Kollár. Sl. spisovateľ, Bratislava, 1952
- Mrva = Ivan Mrva: Politické a náboženské pomery na Slovensku v dobe T. Masníka. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka). Ed. Ján Doruľa. Slavistický kabinet SAV, Bratislava, 1998
- Őze = Őze Sándor: A helvét típusú reformáció elterjedése a 16. századi Magyarország határvidékének magyar etnikumú társadalmában. In: A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára. Szerk. Ábrahám Barna-Pilecky Marcell. PPKE BTK, Piliscsaba, 2006
- Pauliny = Eugen Pauliny: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Sl. pedag. nakl., Bratislava, 1983
- Péter = Péter Katalin: A reformáció és a művelődés a 16. században. In: Magyarország története 1526-1686. Szerk. Várkonyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987
- Polakovič = Štefan Polakovič: A szlovák nemzetiszocializmus. In: A szlovákkérdés a XX. században. Öáll. Rudolf Chmel. Kalligram, Pozsony, 1996
- Révész = Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925
- Slovenská mentalita = Slovenská mentalita ekuméne nepraje. OS 1(1997), 8 [December]

- Szabó = Szabó Zoltán: A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. Ribay György életműve. Egyet. Philológiai Közlöny, 1937
- Szelestei = Szelestei N. László: Hitviták a rózsahegy evangélikus gimnáziumban az 1640-es években (Ján Kučera nyomtatott és kéziratot művei). In: A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára. Szerk. Ábrahám Barna-Pilecky Marcell. PPKE BTK, Piliscsaba, 2006
- Sziklay = Sziklay László: A szlovák irodalom története. Budapest, 1962
- A szomszéd népekkel = A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből Öáll. Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962
- Tibenský = Ján Tibenský: Juraj Fándly v slovenskom národnom obrodení a literatúre. In: Juraj Fándly: Rozprávky rozmarné i poučné. Zost. Ján Tibenský. Tatran, Bratislava, 1973
- Tiso Öáll. = Jozef Tiso: A szlovák néppárt ideológiája. In: A szlovákkérdés a XX. században. Rudolf Chmel. Kalligram, Pozsony, 1996
- Tóvik = Štefan Tóvik: Šafárikov a Kollárov jazyk. Príspevok k vývinu českého a slovenského spisovného jazyka v období národného obrodenia. Sl. Pedagogické nakl., Bratislava, 1966
- Vyvíjalová = Mária Vyvíjalová: Alexander Rudnay a slovenské národné hnutie. Historický časopis, 1968

báró Prónay László mentegetőzése Kazinczyhoz írott levelében :”De mit is várhat az Úr egy Tótos vallású és születésű embertől.”

Döbrentei Gábor visszaemlékezése egy estére Vitkovicsnál, “ahol azon keseregtek, hogy nemzetünk odalett. Thaisz fejtegetése: “Hunyadi inkább oláh, Bethlen francia vér. Helmeczi rákiáltott: Ilyenek vagytok ti lutheranusok! – Mire Döbrentei: Én is itt vagyok. – Heémecki: Te dunántúli vagy, azok éljenek, Kis, Berzsenyi – hanem azok a felvidékiek... ezek a lutheranus tótok, giskrák.” (Farkas, 79-80.)